

A socialis ismeretek tanítása a közoktatás körében,¹⁾

Írta: GAAL JENŐ.

Arra a kérdésre, hogy a társadalomtani és általában a socialis ismeretek hogyan, mily mértékben és mily módszerrel vitessenek be a közoktatás terére, nem könnyű határozott választ adni és tüzetesebb javaslatokat tenni.

Maga az a kérdés is, hogy mi a szoros értelemben vett társadalmi ismeret s van-e annak oly tudománya, melyet tanítani lehet, napjainkban még mindig nagyon vitatott tétel. Hogy a társadalmi tudományok egész sora létezik, s hogy azok megismerése mind nagyobb jelentőséget nyer, az iránt nem lehet kétség. De hogy az ezeknek úgyszólván bölcséleti egybefoglalását és sublimációját képező társadalomtan, a sociologia, annyira kialakult-e már, hogy annak rendszeres oktatása közintézetekben elrendelhető, az még egyáltalán nem tisztázott kérdés.

Azonban midőn ezt én is vallom, ez nem azt jelenti, hogy a társadalomra vonatkozó helyes felfogásnak a közoktatási intézetekben való terjesztését kicsinyelném, vagy csak elodázhatónak is tartanám. Határozottan meggyőződésem, hogy társadalmi bajaink nem kis részben a társadalom lényegének, az abban mutatkozó jelenségeknél, az egyes és az összeség

²⁾ Ez az értekezés magját képezi annak a hosszabb szabad előadásnak, melyet a szerző a múlt évi április 9-én ülésezett első országos diákcongressuson a vezetőség felkérése folytán tartott. Tárgya ma is nagyon actualis és megérdemli, hogy behatóbb eszmecserén, sőt alapos megvitatáson menjen keresztül. Azért annak közlésével – úgy hisszük – közérdeket szolgálunk.

viszonyának s az ebből folyó kötelességeknek félreismeréséből, vagy nem elég komoly mérlegeléséből származnak.

Korunk e részben még mindig a nagy vajúdasok korszaka. Az egyéni és társas élet mivoltából következtethető, hogy annak lelke az osztó igazság. De ennek megállapítás;! nem könnyű, mert az anyagi, szellemi és erkölcsi világ összefüggése iránti felfogások éles harcban állanak egymással. Haladásunk a természettudományok terén elfogultakká tétí bennünket a szellemi tudományokkal szemben – ezek rovására, melyek különletét, autonómiáját sokan nem hajlandók elismerni és jelenségeit, ezek alapján pedig azok szabályszerűségeit túlnyomóan, ha nem is kizárólag, az anyagi világ törvényszerűségein alapuló analógiák által vélik megmagyarázhatónak. A külső természet megismerésének a műszak vívmányai alakjában mutatkozó sikerei eltompítják érzékünket belső természetünk törvényeinek nem kisebb fontossága iránt. Ebben rejlik sok egyoldalúságnak és fonákságnak az igazi oka. Helytelenül ismervén fel számos társadalmi baj gyökerét, azokat nem is tudjuk czélszerűen gyógyítani. Ennélfogva köz- és magánéletünk szakadatlan kínos vergődésben merül ki.

Hogy e részben javulás álljon be, az anyagi világ meglepő fejlődésének jelenségeiből kell okulást, tanulságot merítenünk. A természettudományok haladása emelte mindenféle anyagi berendezéseink technikai tökélyét, de ez nagy mértékben visszahatott a természet alaposabb megismerésére is. A társadalmi ismeretek alapján is lehet bizonyos socialis technikát kialakítani, melynek rendeltetése nemcsak az, hogy a társadalmi életet simábbá és békésebbé tegye, hanem egyúttal az is, hogy befolyást gyakoroljon a társadalmi ismeretek bővülésére és tisztázására is. A socialis élet jelenségeinek megfigyelése, azok szabályszerűségeinek megállapítása ma már szintén nem történhetik úgy, mint hajdan, hanem mindenféle szakszerű intézkedésekre és intézetekre van szükség e részben is.

Ezek tárgyalása most nem képezi feladatomat. Itt csak jelezni kívántam, hogy a társas jelenségek felvételére és feldolgozására ezentúl világszerte nagyobb gondot kell fordítani, mint eddig, mert a társadalmi igazságok tisztázása tekintetében is jórészt azon módszer alkalmazására vagyunk utalva,

mely a természet törvényeinek megállapításánál oly nagy eredményekhez juttata az emberiséget.

Ki kell azonban emelnem, hogy a társas életre vonatkozólag nem kell már napjainkban sem mindent újból teremteni. Arra vonatkozólag számos oly becses igazság és intelem létezik, melyek szem előtt tartása és megszívlelése egyesre és társadalomra nézve boldogító hatással járhat. Ezeket az ismereteket a maguk helyén és idején kellő mértékben és módón terjeszteni lehet, sőt terjeszteni multhatatlanul szükséges.

Csakhogy ez irányban igen sok a dolog lényegét érintő kérdés merül fel. A társadalmi igazságok ugyanis nem örvendenek oly általános, minden kétséget kizáró elismertetésnek, mint a természetiek. Azok alapjaira vonatkozó kételyek uralkodnak, ami eddig is nem csekély részben képezte elterjedésük és a hozzájuk való alkalmazkodás akadályát. Ily körülmények közt merőben lehetetlen a socialis ismeretek tanítását az egyetemek kivételével a közintézetekben egyszerűen az oktató személyzet tetszésére és belátására bízni. Ez a koronként uralkodó áramlatok csapongásának maga is ki lévén téve, a socialis ismereteket oly szellemben adhatja elő és olthatja be az új nemzedékekbe, mely ahelyett, hogy a társiaságot növelné, határozottan bomlasztólag hatna a társadalomra.

Évekig töprengtem e kérdés felett. Szélesbörű kutatást folytattam minden megnyugtató eredmény nélkül. Láttam a gocialdemokratia terjedését és hatalmának növekvő erejét, s vele szemben a mély meggyőződésem szerint egyedül helyes fokozatos haladást valló, történeti alapon nyugvó reformirányzat tehetetlenségét. Amott az adott helytelen, de positiv alapon tételes módszerű eszmeterjesztés folyik, itt pedig a felfogások és törekvések annyi változatban jelentkeznek, hogy a tömegek tájékozódása csaknem lehetetlenné válik. Ennek folytán már régebben arra a meggyőződésre jutottam én is, hogy a társas ismeretek oktatásának és terjesztésének valamely positiv, szilárd alapját kell feltalálnunk.

De arról is csakhamar meggyőződtem, hogy a socialis igazságok egyszerű, bármily érdekes és vonzó tanításával kizárólagosan lehetetlen czélt érni. A socialis igazságok nagy tóoszt ethikai tartalommal bírnak. Az erkölcsiséget pedig

doctrinákkal csak úgy lehet öregbíteni, ha azokat beléneveljük az emberekbe, főleg a fiatalokba. És e nevelésnek is lehetőleg szilárd alapot kell adni.

Erről még inkább meggyőződtem két évvel ezelőtt, midőn mint a magyar kormány képviselője részt vettem a londoni első erkölcsi nevelésügyi nemzetközi congressuson. Ott sok oly nézetet hallottam pro és contra, mely korábbi felfogásban megerősített. A nyugati cultura minden országának szakférfiai részéről történt nagyon nyomatékos nyilatkozatokból arról győződtem meg, hogy az erkölcsi világ törvényeinek elfogadtatása és alkalmazása nem csupán az értelem, hanem egyszersmind az érzelem dolga is. De e részben egy nyilatkozat sem tett reám olyan mély benyomást, mint az, melyet egy kiváló japáni államférfitől és paedagogustól olvastam. Ugyanaz az egyesület tudniillik, mely az említett congressust tartotta, két évvel előbb egy erkölcsi oktatási írásos enquete-t rendezett, melynek eredményeit két vaskos kötetben tétette közzé. Az első az angolországi, a második a külföldi ezirányú véleményeket foglalja magában. Ez utóbbi tartalmazza báró KIRUCHI-nak azt a nagyon érdekes és nyomatékos nyilatkozatát, mely nézetem szerint a socialis ismeretek közoktatás útján való terjesztésének igazán helyes és egyedül aggálytalan irány- elvét tartalmazza.

Erre a nevelésügyi congressuson felszólalt másik japáni szakembernek, YosniDA-nak, szavai tettek figyelmessé, aki oda nyilatkozott, hogy míg a nyugat-európai cultura emberei a vallásos erkölcsi sikeres oktatás útján lesznek hazafiasok, addig a japániak hazafiságuk folytán válnak erkölcsösekké.

Báró KIRUCHI teljesen jártas az európai közoktatásügy terén, mert képzettségét nem kis részben angol egyetemeken szerezte. Az erkölcsoktatási nemzetközi írásos szakértekezlethez egy oly munkálattal járult, melyben a japáni viszonyokat ismerteti. Mindenek előtt angol fordításban nagy góth betűkkel nyomatva közli a japáni császárnak következő korszakos manifestumát:

»Tudjátok meg alattvalóink, hogy császári őseink birodalmunkat széles és örökké tartó alapon emelték fel, s mélyen és erősen beleoltották az erényt; alattvalóink tehát odaadással és gyermeki kegyelettel tüntessék fel annak szépségét.

Ez dicsősége birodalmunk alapjellegetek és ebben rejlik nevelési ügyünk forrása. Alattvalóink, legyetek hű gyermekei szüleiteknek, kövessétek fi- és nővéreitek; éljétek békés egyetértésben házastársatokkal; viseljétek magatokat szerényen és mértékletesen; terjesszétek ki jóakaratosokat mindenre, törekedjétek tanulni és ápoljátok a művészeteket, s ezáltal fejlesszétek értelmi képességeitek és tökélyesbítsétek erkölcsi erőteket; továbbá mozdítsátok elő a közjót és szolgáljátok a közérdeket; mindig tiszteljétek az alkotmányt és tartsátok meg a törvényeket; ha annak szüksége merül fel, ajánljátok fel magatokat bátran az államnak; és így őrizzétek meg és tartsátok fenn császári trónunknak, mely egykorú az éggel és földdel, hatalmát és fényét. Egyedül így leszte nemcsak a mi jó és hű alattvalóink, hanem csupán így teszitek magasztosakká saját őseitek legjobb hagyományait is. Az út, melyet ime itt mutatunk nektek, a mi császári őseinktől ránk maradt tanítás, melyet meg kell tartani az ő utódaiknak és ezek alattvalóinak, mivel azok csalhatatlanul igazak mindenkorban és beválnak minden helyen. Azt őhajtjuk szívetekre kötni a legnagyobb tisztelettel, alattvalóink, hogy így valamennyien az erény ugyanazon tökélyéhez jussunk.

A meidzsi huszonharmadik éve tizedik hónapjának harminczadik napján.« A császári aláírás és pecsét.

Ez a kiáltvány, vagy leirat 1890-ben kelt. Erre vonatkozólag báró KIRUCHI, aki 1901-től 1903-ig közoktatási miniszter volt Japánban, különben, mikor ezeket írta, már 24 éve volt a matematika tanára a tokiói egyetemen, aki tanulmányait a londoni University College Schoolban és cambridge-i St. John's Collegeban végezte, a következő felvilágosításokat adja:

Ennek a császári leiratnak országos, a japáni nemzetet teljesen átalakító, nagymértékben emelő hatása volt. Azt lehet mondani, hogy a japáni ethikai és a vele kapcsolatos socialis tanítás e leirat szellemének az ifjúság zsenge kedélyébe való becsepegtetésével egyértelmű.

Azt a fontosságot, melyet e leiratnak Japánban tulajdonítanak, a következők magyarázzák meg. Főoka a japáni nemzetnek uralkodójához való viszonyában, a japáni birodalom alapjellegetek és szerkezetének, alkotmányának szellemében rejlik. Az állami szerkezetnek ezt a szellemét »kokutai-

nak nevezik és úgy hivatkoznak rá, mint mi pl. a vérszerződésre, vagy a szent korona elméletére. Csak az a különbség, hogy a kokutainak jogfolytonosságát soha sem szakította meg semmi. Huszonöt, vagy a pessimisták szerint huszonegy század óta Japánban ugyanaz a nemzeti dynastia uralkodik. Erről részben ma is az a néphit, hogy a japáni nemzet kormányzása végezt az ég küldötte azt le. Első alapítóját ezzel az ottani hagyományok szerint az Égi Világosság Nagy Istennője bizta meg. Mélyebb értelme van tehát a leirat azon szavainak, melyek szerint a császári trón »oly régi, mint az ég és föld«.

A császári ház tagjai korábban maguk nemcsak uralkodtak, de kormányoztak is. Azonban századokkal ezelőtt a katonai hatalmat kezelő főtisztek, a sogunok, ragadták magukhoz a kormányzást és a császárok (akiket tennoknak és nem mikadóknak neveznek) 700 évig csak pictus masculusok voltak. De bekövetkezett 1868-ban az úgynevezett meidzsi-restauratio. A taisoguntól, a katonai erő generalissimusától, a tennó, a mostani császár, Muczuhito vette át a tényleges kormányzást is. Ekkor honosította meg Japánban a nyugateurópai culturával a második idegen közműveltséget. Az első idegen közműveltség a chinai volt, melylyel együtt a Confutse tanai is meghonosodtak ' Japánban. A confucianismust azután minden japáni iskolában századokon át tanították. Ez volt akkor az erkölcsi, vallási és hazafias oktatás ottan. Midőn a meidzsi-restauratio beállott, akkor ennek vége lett, mivel mindenféle régi szokással szakítottak. Megjegyzendő, hogy a confucianismusnak is egy külön japáni válfaja keletkezett.

A meidzsi után ez is megszűnván, angol és francia erkölcsi munkákat fordítottak le és azokat kezdték tanítani, de nem nagy eredménnyel. Később még a Herbart-féle Gesinnungs-Unterrichttel is tettek kísérletet. De azt általában nem tudták kivenni, mi az új erkölcsi tanítás lényege. Hogy ebbe jobban behatolhassanak, már olyan hangok is emelkedtek, hogy fel kell venni a kereszténységet.

Ezt főleg az erkölcsitanítás positiv alapjainak megszerzése végezt sürgették, habár nem hittek a kereszténységben. Sok mindenféle elmélet merült fel e tekintetben, míg végre az említett 1890. évi fejedelmi leirat megjelent. Ekkor megtalálták a nemzeti positiv alapot és az eredmény bámulatosan nagy

lett. Báró KIRUCHI ennek az oktatásnak tulajdonítja a japáni katonák és általában a japaniak példátlan kötelességtudását és ennek folytán csodás sikereit. Szerinte azonban igaz, hogy néhány évtized alatt csak azért lehetett ily sikert elérni, mivel korábban a Confucius tanaira, a megfelelő módosítással, de lényegileg így tanították a népet.

Felveti báró KIRUCHI azt a kérdést, hogy ha nem lett volna Japánnak oly háborúja, mint az orosz, vajjon ennek az oktatásnak akkor milyen fogható eredménye lett volna. A válasza az, hogy bizonyosan kínálkozott volna más kedvező alkalom, mely annak sikeres voltát kitüntette volna.

Azt mondja továbbá, hogy ő otthon sok mindent kifogásol, mert nemzetének haladását óhajtja, de azt el kell ismernie, hogy az eredmény, különösen a családtagok s az állam és polgárainak viszonyát illetőleg, nagyon kielégítő.

Engedjék meg, hogy én ennek a példának kissé tüzete-sebb elemzésével folytassam további megokolását abbeli meggyőződésemenek, hogy valamint az erkölcsi, úgy a socialis oktatásnak is lehetőleg positiv alapot kell teremteni. Ezt a positiv alapot Japánban az úgynevezett »kokutai« képezi, amely kifejezés alatt az ottani közszerkezetnek, az alkotmány-nak szellemét értik. Nekünk is van ily közszerkezeti szelle-münk és ez: a magyar szent korona elmélete.¹⁾ E szerint minden nemes ember, később pedig minden az alkotmány sán-czaiba bevett magyar honpolgár tagja a magyar szent koronának. A japáni kokutai, vagyis alkotmányi alapelv az, hogy az államfő, a tenno, a néppel együtt szomorkodik és a néppel közösen vigad. Az államfő ott is a nemzet egészének képviselője, az iránta tanúsított hűség pedig a nemzet iránti teljes odaadással egyértelmű.

Japánban az emberek kevesebbet beszélnek a jogokról, mint a kötelességekről. Már az elemi iskolát elhagyó növen-dékeknek nem a szavazás jogát, hanem a kötelességét kötik lelkére. Azt mondják nekik, hogy arra tartoznak szavazni, akiről igazán hiszik, hogy a közérdeket a legjobban fogja

¹⁾ A szent korona elméletét TIMON ÁKOS fejti ki a maga egészében a »Magyar alkotmány és jogtörténet« (Budapest, 1910. IV. kiadás) ez. munkájában és védelmezi is meg a külföldi támadásokkal szemben. (V. ö. a Brunner-féle »Festschrift« 809-338. oldalait.)

szolgálni. Az így nevelt népnél azután érthető, hogy a nemzeti nagy közérdeket személyesítő uralkodóház iránti tisztelet majdnem vallásos jelleget ölt. Ott a közoktatás minden fokán van ethikai és sociális tanítás és nevelés. Már a népiskolában meg van hagyva a tanítóknak, hogy minden tárgynál, melynél az ethikai és polgári kötelességeket előadhatják, minden alkalmat megragadjanak erre. A közép- és szakiskolákban a császári leirat alapján, csakhogy fokozottabb mértékben, ugyanaz történik. Az erre vonatkozó kézikönyvek írására pályázatokat rendszeresítenek, bírálatukra pedig külön bizottság létezik. Kétféle ily könyveket íratnak és bíráltatnak meg. Az egyik a tanítóknak, a másik a tanulóknak való.

Különösen az erkölcsi oktatás tekintetében azok az általános pontozatok, melyek ott figyelembe jönnek, nagyon érdekesek, mert lélektani alapon tartatván, logikailag egymásból folynak. Minket e részben inkább a társadalmi és polgári kötelességekre vonatkozó adatok érdekelnek különösen. Minden pontnál meg van adva a tanítóknak az utasítás, hogy melyik kérdést mily modorban, milyen hangon, mily mértékben fejtegetsenek. Ilyen kérdések például: Milyen modort kell tanúsítani az emberekkel szemben? Ne torzsalkodjál (2 óra). Ne rejtegesd hibáidat (2 óra). Mi a tied, mi a másoké? (3 óra). Az élő dolgok (2 óra). A szomszédok (2 óra). Ne sérts másokat (2 óra). Segíts magadon. Az öreg emberek. A pontosság, ígéret. A felkelő nap zászlaja. Tartsd meg a szabályzatokat. Ő felsége a tenno. A loyaltás. Az ősök tisztelete. A nagylelkűség. A cselédekkel való bánás. A nagy japáni birodalom. Az igazi japáni. A kokutai (alapjellege a japáni birodalomnak). A jó japáni ember milyen legyen? A katonai szolgálat. A választás. A férfi és nő kötelességei. Más emberek szabadsága; a fegyelem; az ember és állam viszonya stb. stb. Az idézett fejedelmi leiratot minden iskola megkapja és annak minden szava a *kokutai* szellemében magyarázandó meghatározott számú órák alatt. De mielőtt ez történnék, azt is minden alkalommal fel kell olvasni, nehogy eltérjenek tőle. így mindenféle kötelességet felebarátok, rokonok, a fejedelem, az állam, az emberiség, sőt a természet iránt ki kell fejteni. Japánban azt is nagyon tanítják, és pedig sociális alapon, hogy a társaséletben mit jelent az illem és az étiquette. Mindenben

a jellemképzésre fektetik a fősúlyt. Már 18(38. előtt ekkép adták elő a Confucius tanait. Újabban az 1890. évi kiáltvány képezi az etnikai és socialis ismeretek tanításának positiv alapját.

Ha már most szétekintünk a saját viszonyaink felett, azt kell kérdeznünk magunktól, hogy tudánk-e mi a hazai-socialis közoktatás és nevelés céljaira ilyen positiv alapot teremteni? Én e kérdésre határozott igennel felelek. Van a magyar nemzeti geniusnak egy oly becses megnyilatkozása, mely ilyen positiv alapul úgyszólván kínálkozik. És ez nem más, mint a Legnagyobb Magyar szellemi hagyatéka. Őt ma minden politikai párt, minden felekezet és minden osztály a magáénak vallja. Esméire boldog-boldogtalan a legkülönbébb módon hivatkozik. És tényleg nincs és nem is volt soha eszmékben és érzésben oly gazdag, mindent, a nemzet összes jogosult aspiratióit, annak egyetemes érdekét felölelő, annyira haladó szellemű, a magyar jelleget oly nagybecsülő és azt mégis a világcultura magaslatára emelni akaró államférfiünk és társadalmi politikusunk, sőt bölcsészünk, mint gróf SZÉCHENYI ISTVÁN. AZ Ő rendszere a természeti és társadalmi bölcsélet szilárd alapján nyugszik és egyszersmind annak gyökerei visszanyúlnak nemzeti létünk ezer éves múltjába. Az ő tanításai kiterjednek az egyéni, a társadalmi és nemzeti élet minden terére. Mindenütt csak helyes és kipróbált javaslataival találkozunk. Az ő szellemét kell tehát magyar nemzeti géniusszá tennünk, mert az ennek legszebb, legnemesebb és legmagasztosabb nyilvánulása.

Ha a SZÉCHENYI eszméit a magyar nemzeti államszerkezete lényegének szellemében tanítanák a közoktatás minden fokozatán, épp oly eredményekre lenne kilátásunk, mint a minőket a japáni kokutai szellemében folytatott ethikai és socialis oktatással Japánban a mostani uralkodó 1890. évi kiáltványa alapján elérték.

Ezáltal elkerülnők azt a veszélyt, mely a socialis ismeretek tanításával minden megkötöttség nélkül mindig és mindenütt együtt jár. Lehetővé válnék az, hogy kialakulna társadalmunk egységes alapgondolkozása. Az a helyes világfelfogás, mely nélkül a magyar társadalom tagjai inkább egymás ellen, mint egymás kezére fognak dolgozni. Ez pedig a nemzetnek meghasonlását jelenti önmagával is. Pedig ha nemzet-

nek egyetértésre és összhangra volt szüksége valaha, akkor most a magyar az, amelyre nézve ez a szó szoros értelmében életfeltétel. Az ellenséges nagy és kicsiny népek öt körülvevő óceánjában az ismert költői hasonlat szerint fajunk valósággal hullámtól vert sziget. Ennek megerősítése egy irányban sem felesleges, de életképességének főtényezője: az okos, békés, gyarapító, minden irányban plasztikusan fejlesztő társadalmi élet. És SZÉCHENYI ennek volt a mestere. Az u tanításai megint regenerálhatják összes köz- és magánviszonyainkat. Azért szükséges azokat a japáni példa szerint bele vinni közoktatásunkba. Annak minden fokozatán tanítani kell azokat. Íratni kell mindenféle kézikönyveket e végből a tanítók és tanulók számára. Nemcsak a felsőbb, hanem a közép és alsófokú, nem csupán az általános, de a szakképzettséget nyújtó legtöbb közoktatási intézetben is nagy haszonnal lehetne a socialis ethikai előadásokat az ő szellemében rendszeresíteni. Sőt már a mesére figyelő zsenge korú gyermekeket is az általa kimutatott irányban kell óvni és nevelni. Örömmel utalok itt GAAL MÓZES-nek ügyes, nagyon jól szerkesztett meséire a Legnagyobb Magyarról, melyeket ő kis fiának mondott el. Hasonló kézi könyveket lehet a félig és egészen serdült ifjúság részére is íratni. Az ilyen mélyreható működés által társadalmunk egy nemzedék alatt teljesen átalakulna és oly csodás változások állnának be, melyeket ma csak a merész ábrándozók mernek remélni.

Ez az én felfogásom e kérdésről.

Ajánlom az eszmét mindazoknak, akik nemzetünk jövőjét szívéükön viselik és életérdekeiket gondozni hivatvák.

Kivándorlás, munkáskereset és birtokpolitika.

Írta: BUDAY BARNA.

Több mint két évtizede tart szembetűnő mértékben az Amerikába irányuló magyar kivándorlás és egyre emelkedik. 1907-ben egész népszaporulatunkat elnyelte. Ma már bizonyos fásultsággal nézzük ezt a népmozgalmat; 8-10 évvel ezelőtt úgyszólván mindennapi foglalkozásunk tárgya volt. Legelői a sajtó, azután a hivatalos és a társadalmi szervezetek alaposan szemügyre vették ezt a bajt s ezernyi javaslat került felszínre, melyek általában a népjólét emelésére irányultak. A felbuzdulás nem volt meddő. Mindenesetre hozzájárul ahhoz, hogy az alsóbb osztályok irányában lelkiismereti ügyeinket rendezni iparkodjunk.

A törvényhozás socialis alkotásainak egész sorozata indult meg. Rendeztük a munkások jogviszonyát minden vonalon. Megoldottuk a munkásbiztosítás kérdését úgy mezőgazdasági, mint ipari téren. Cselédtörvényt hoztunk, melylyel méltányosság és szabadelvűség tekintetében túlszárnyaltuk nyugati szomszédainkat. Szerveztük a munkásközvetítést. Segítségét szavazott meg a törvényhozás a munkáslakásokra. A kormány az úgynevezett hegyvidéki népsegítő actiót kiterjesztette a Királyhágón túl is. Óriási arányban nőttek a földművelésügyi tárca tételei a kisgazdák érdekeit szolgáló intézkedések céljaira. Töröltük a II. osztályú kereseti adót, törvénybe iktattuk az adómentes létminimumot. A végrehajtási törvény novellájában a kisember tűzhelyét védő intézkedésekkel bástyáztuk körül. Az új polgári perrendtartásban a kisemberek rovására gyakorolt kereskedői kiváltságok megszüntek. Dolgozott a társadalom is. Csak az utolsó tíz esztendőben közel 2.000 hasznos szövetkezet alakult.

A krónikaíró fel fogja jegyezni rólunk, hogy az úgynevezett történelmi középosztályhoz: a középbirtokossághoz vergődésének és kapkodásának utolsó szomorú korszakában egy szavunk sem volt, ellenben a kisemberért socialpolitikai téren többet tettünk, mint bármely nyugati állam. De noha a felsorolt intézkedések nyomán eltűntek a nyomor régi rémei, ezernyi kis porta jólétnek indult, a reménytelenség bizalommá, a jobbágyi alázatosság polgári önérzetté fejlődött át, azért a kivándorlás nem csökkent, sőt még azt sem lehetett megakadályoznunk, hogy ne fokozódjék.

Itt nem érvényesült – legalább idáig nem – az a szabály, hogy a fák nem nőhetnek az égig. Ha a nyomor következése volt a kivándorlás, a nyomor gyógyításával együtt kellett volna enyhülnie. Ha a munkásfelesleg volt az oka, akkor enyhülnie kellett a bajnak, mihelyt a felesleg kivándorolt s emiatt a munkáskézben hiány állott elő. De a mi kivándorlásunkra egyik tétel sem alkalmazható. A munkásjóléti intézkedések és a munkabéremelkedés okozta hatásoknak a kivándorlási statisztikában még csak nyomára sem akadunk, jelülül annak, hogy ama nagy vonzóerő ellenében, melyet munkásainkra Amerika gyakorol a vagyonszerzés lehetőségeivel, a gazdasági és socialis viszonyainkban beállott javulás úgyszólván elenyészik.

Munkás kereseti viszonyok és a kivándorlás.

Hogy a mezőgazdasági munkabérek alakulásának a kivándorlásra gyakorolt hatását vizsgálhassam, szembe állítom a következő adatokat:

Év	Férfinapszám évi átlaga	A kivándorlók száma
1900.	1·26 K	54.767
1901.	1·26 »	71.474
1902.	1·28 »	91.762
1903.	1·33 »	119.994
1904.	1·38 »	97.340
1905.	1·49 »	170.430
1906.	1·80 »	185.337
1907.	2·05 K	203.332
1908.	2·03 »	49.365
1909.	2·00 »	131.011

A közölt számadatokból felületes áttekintés után is könnyű kivenni azt az irányzatot, hogy a mezőgazdasági

napszámberék emelkedése ellenére a kivándorlás is emelkedik, eltekintve az 1908-ik évi visszaeséstől, mely Amerika nagy ipari krízisében találja magyarázatát. Az 1908-ik év szembe-tűnően bizonyítja, hogy a kivándorlás apálya vagy dagálya nem tőlünk, nem a hazai gazdasági viszonyok alakulásától függ, de az amerikai gyáripár vonzó erejétől.

Nagyot szöktek a munkabérek az 1906-ik évben, úgy, hogy az attól számított négy esztendő a magasabb munkabérek időszakának tekinthetjük, szemben az előző hat esztendővel, melyeken át jóval alacsonyabbak voltak a munkabérek. Ha most az alacsony munkabérek (1900-1905.) és az emelkedett munkabérek (1906-1909.) időszakát szembeállítjuk, azt látjuk, hogy

1900-1905-ig a munkabér átlaga 1.33 K
az összes hat évi kivándorlás 605.767

(egy évre esik 100.961).

1906-1909-ig a munkabér átlaga..... 2- »
az összes négy évi kivándorlás

569.045 (egy évre esik 142.261).

Azaz, míg a munkabér kerek 50 százalékkal javult, az alatt a kivándorlás 22 százalékkal emelkedett.

És vármegyéről-vármegyére, járásról-járársra vizsgálván a dolgot, sem tapasztalom, hogy a mezőgazdasági munkabérek emelkedése apasztotta volna a kivándorlást. Mélyére nézve a statisztikának, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a kivándorlás mértéke egyáltalában nem igazodik a mezőgazdasági munkabérekhez, sem az éveket, sem a vidékeket tekintve. Tudni kell, hogy a mezőgazdasági férfi munkabérek napi egy fillérrel való emelkedése évenként legalább 3 millió koronát jelent. Az emelkedés persze nem szabályos. így például 1906-ban kerek 100 millió koronával több napszámért fizettek a mezőgazdasági férfimunkásoknak, mint az előző évben. 1907-ben ismét 75 millióval javult a napszamosok mérlege. És a munkabér javulásnak ebben a két legkedvezőbb esztendejében volt a kivándorlás a legnagyobb. Vidékenként az átlagos napi munkadíjak között 40 fillér a legnagyobb különbség. Ennek a különbségnek sincs jelentősége, mert régen hozzáigazodott a munkás életmódja. A kivándorlási mozgalom egyáltalában nem törődik ezekkel a filléres differentiókkal. Átgázol rajtuk, mint az elefánt a cserjén.

Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági munkabérek belátható időn belül nem emelkedhetnek a régi arányokban. A védővámok hatása a terményárak és ezekkel együtt a munkabérek emelkedésére már körülbelül érvényesült; érvényesült a kivándorlás folytán beállott kézierőhiány is. Ha lassú ütemben javulni is fognak a mezőgazdasági munkabérek, ez a javulás nem lesz olyan nagy arányú, hogy legyőzze a kivándorlást. Legfeljebb a kivándorlásra kényszerítő okokat küszöbölhetjük ki. Azért mégis érdemes mindent elkövetnünk a munkáskereseti viszonyok javítása érdekében, már csak azért is, mert a munkások nagy zöme végre sem vándorol ki, még mindig milliók maradnak idehaza, akiknek jólétéről gondoskodnunk kell.

Munkáskereset és kisbirtok.

Hogy a mezőgazdasági munkások keresete javulhasson, evégre

1. fokoznunk kell a munka termelőképességét, illetve gazdasági hasznát;
2. tágítanunk kell a munkatereket.

Kérdés, mennyiben teljesülhetnek ezek a feltételek a mezőgazdasági kisüzemek, tehát a kis- és törpebirtokok szaporítása esetén? Azért kell a kérdést ilyen alakban felvetnem, mert ma annak a meggyőződésnek van a legnépesebb és leghangosabb iskolája, hogy a munkásnépen leginkább földfeldarabolással lehetne segíteni s ezen a nyomon követhetnénk meg a kivándorlást is.

Mindenekelőtt megállapítom, hogy a szorgalmas munkáscsalád évi keresete ma is felér azzal a jövedelemmel, amit egy 8-10 holdas telkesgazda hoz ki a földjéből a szokásos gazdálkodás mellett:

Egy munkáscsalád évi keresete következőképpen alakul. A férfin és asszonyon kívül egy felnőtt leányt vagy fiút és egy 12 éven felüli gyereket veszek számításba.)

1 férfimunkás	225 munkanapon keres	465	koronát
2 női »	187 »	»	522 »
1 gyerek »	152 »	»	142 »

összesen 1.120 koronát

Keresne tehát egy négytagú család kereken napszámba járással 1.100 koronát.

E mellett a napszámmunkában nem töltött napokat is hasznosítani lehet a háztartás körében, kertben, állattartás, baromfitenyésztés terén, feles földeken stb. Mindent összevéve, egy szorgalmas munkáscsalád évi keresete 1.300-1.500 koronára emelkedik, amint ezt a gyakorlati élet igazolja is.

Egy 4 tagú kisbirtokos család évi keresete így alakul:

10 kat. hold föld évi termésének értéke.

5 hold búzavetésből	à 8 q = 40 q búza	à 20	800 K.
2.5 » tavasziból	à 8 q = 20 q tav. gabona	à 14	280 »
2.5 » tengeriből	à 12 q = 30 q tengeri	à 12	360 »
Haszon állattartásból			200 »

összes jövedelem 1.640 K.

Levonva ebből 10 hold föld haszonbérét az

adóval együtt à 40 K. 400 K.

Marad egy négytagú család évi munkakeresetként 1.240 korona.

Tehát a maga földjén gazdálkodó 10 holdas kisgazdacsalád sem értékesíti magasabban a munkáját, mint a napszámba járó munkáscsalád. Ebből világosan következik, hogy a mezőgazdasági munkások egyáltalán nincsenek kiuzsorázva, mert napszámbajárással legalább is annyit kereshetnek, mint amennyit abban az esetben szereznek, ha saját birtokukon mint gazdák értékesítik a munkásságukat.

A magyarországi mezőgazdasági munkabérek ez idő szerint körülbelül egyenlő nagyságúak a kis parasztgazdaságokban foglalkozó munka teljes termelőértékével, tehát ha a munkás kis- vagy törpegazdává alakul, ezzel munkájának értéke nem emelkedik. Ellenkezőleg csökken, mert elmarad ugyanennek a munkának az indirect haszna, amely úgy áll elő, hogy a nagyüzemekben foglalkoztatott munka vállalkozói nyereséget is teremt. Ez a vállalkozói nyereség, tehát a munka indirect haszna annál nagyobb, minél tökéletesebb a gazdasági rendszer, minél jobban érvényesül benne a tőkeerő és a magasabb értelmiség. Ezek a tényezők leginkább találkoznak a közép- és a nagybirtoknál, legkevésbé a kisbirtoknál. E szerint a kisbirtok a munkabefektetés legkisebb kamatozású területe s

legkevesebbé fejlődőképes abban az irányban, hogy növelje a termelésbe fektetett munka értékét és hogy a munkabéremelkedés szükséges fedezetét: a vállalkozói nyereséget megszerze. Ezenkívül a többoldalúság és a kellő tőkeerő hiánya miatt éppen a kisüzem teremti a legkevesebb új munka alkalmat, éppen a kisgazda tehet legkevesebbet a jövő munkásnemzedék érdekében. Magyarország mezőgazdasági művelésre alkalmas területének máris 67 százaléka 100 holdon aluli kisgazdák kezén van s ezen a nagy területen a munkásoknak alig van mit keresniök, mert a kis- és törpebirtokos csak ritkán szorul kisegítő munkásra; állandó és biztos keresetet a közép- és a nagybirtokok adnak.

Mindezeknél fogva tisztában vagyok azzal, hogy a mezőgazdasági munkások keresőképességét nem sikerülhet fokozni azon a módon, ha minél több kis- vagy törpebirtok keletkezik. Nem a kisüzem természete bénítja itt a munka érvényesülését, hanem a szükséges tőkeerő és a szakértelem elégtelensége, azaz röviden az analfabéta gazdálkodás.

Az analfabéta gazdálkodás területének kiterjesztése nem hogy fokozná, de szükségképp csökkenti a munkáskeresetet. Ezért a munkások kereseti viszonyai egyelőre semmi esetre sem fognak javulni ama beavatkozások hatása alatt, melyek a kisüzemek szaporítását mesterségesen is elősegítik, ha egyúttal a kisüzemekbe *több tőkeerőt és szakértelmet* nem visznek.

A mezőgazdasági munkások keresőképességét csak azok a körülmények emelhetik, melyek a munka termelőképességét fokozzák. Minél tökéletesebb a gazdálkodási rendszer, ezen a réven minél hatékonyabbá válik a természetre gyakorolt hatás, annál jobban érvényesül a testi munka, annál jobban kama-toztatható és annál több új munkaalkalom terem. A testi munkának ezeket az értékfokozó feltételeit nem hogy gyarapítanánk, de apasztjuk akkor, mikor a földszerzési vág}' ki-elégítésére irányuló mesterkedésekkel minél több olyan kis-üzemet igyekszünk teremteni, melyekben a termelés két igen fontos tényezője: a pénzerő és a tudás a mi viszonyaink között ma még a legkisebb mértékben érvényesül.

Míg a kisgazda fokozatosan nem szerzi meg az okszerű gazdálkodáshoz szükséges feltételeket, addig a kisüzemek szaporodása semmi esetre sem javít a helyzeten, mert ez a

munkának, mint termelési tényezőnek hatékonyságát csökkenteni, már pedig *a munkáskereset csakis a munka átlagos gazdasági értéke szerint igazodhatik*. Részemről tehát nem tartom lehetőnek, hogy a birtokpolitika korszerű irányzata nyomán a mezőgazdasági munkások kereseti viszonyai javulhassanak.

Ámde a föld a mi népünk szempontjából nemcsak kereseti forrás, ennél jóval több. A mezei gazdálkodáshoz a magyar népet különös előszeretettel fűzi. Ez az előszeretet, ez a hajlamos ragaszkodás a földhöz köti a népet olyan mostoha viszonyok között is, amikor verejtékes munkájának gyümölcseiből úgyszólván csak állati szükségleteit fedezheti. A vállalkozás önállóságának, a házi függetlenségnek nagy varázseréje van, ezt tagadni nem lehet. Arra pedig igenis van mód, hogy melegebb viszonyt teremtsünk a föld és a munkásnép között, mint amilyen a bérmunkás és a munkaadó gazdaság viszonya, és a föld lebilincselő erejét még mostoha körülmények között is érvényesíthetjük abban az irányban, hogy ez az erő megkösse az embereket hajlamuknál és előszeretetük-nél fogva. Ebből a szempontból a birtokpolitikai beavatkozások igenis jelentőségre juthatnak.

A parcellázások hatása.

A nép röghöz kötésének jelszava alatt megindított eddigi operációk nem sikerültek. Közel egy millió hold földet parcelláztak fel az utolsó 20 esztendőben, de azt már csak senki sem merné állítani, hogy a parcellázásoknak a kivándorlás mérlegében valami hasznos nyoma lenne. Annyira nem, hogy a kivándorlás éppen abban az esztendőben emelkedett a legmagasabbra, mikor a parcellázási láz elérte tetőpontját.

És hogy miért nem kötötték meg a parcellázások a kivándorlást, ennek igen egyszerű oka van. S ez az, hogy aránylag csak kevés munkást lehet felütni földbirtokossá. Földet vásárolni és a gazdálkodást megindítani valamelyes megtakarított pénz nélkül mégis lehetetlenség. Az ehhez szükséges megtakarított tőkével azonban csak kivételesen rendelkeznek a munkások.

150.000 kat. hold föld feldarabolására vonatkozólag sikerült adatokat szereznem; ezek szerint egy hold felparcellá-

zott föld átlagos vételára 667 K volt. A 150.000 kat. hold föld a feldarabolás után átlag 20 holdas parcellákra esett szét, egy átlagos parcellabirtokért tehát kereken 13.000 koronát fizettek, még pedig legtöbb esetben a földérték egyötöd részét készpénzben előre fizették. Ezenkívül a parcella vásárlóinak a gazdasági felszerelésről is gondoskodniuk kellett. Az ehhez szükséges tőkeerőt csak kevés munkásnak sikerült megszereznie.

Igaz ugyan, hogy vagyontalan munkások is jutottak törpe parcellákhoz 50-100 K előleggel, de a parcellázási üzletek súlypontja a 10-20 holdat vásárlókra esett, és tényleg a parcella vásárlók között legnagyobb számban közepes vagyonú vagy jómódú kisgazdák szerepeltek, azután az amerikai pénzzel hazatért munkások és csak kis százalékkal hazai munkások és cselédek.

Mindent összevéve, a parcellázások révén húsz év alatt évenként legfeljebb 1.500-2.000 új kis törpebirtokos existencia keletkezhetett. A megkötésnek ez a mértéke elenyésző ott, ahol a kivándorlók száma a 200.000 lelket is megközelíti. Annál szomorúbb azután, hogy míg évenként 1.500-2.000 családot kötött le a földvásárlás, addig évenként 10-15 - 20.000 őstermelő kivándorolt.

A megkötésnek nagyobb mértékét a jövőben sem alkalmazhatják, nem legalább is a parcellázásokkal. Még a régi arányokban sem lehet folytatni a birtokfeldarabolást, mert nem bír vele lépést haladni a tőkegyűjtésben a földre reflectáló közönség, már pedig bizonyos megtakarított tőke nélkül a földbirtok tulajdonjogi megszerzése nem sikerülhet.

Egyáltalában fel kell hagynunk azzal a reménnyel, hogy a föld tulajdonjogi megszerzésére nyújtott lehetőségekkel a vagyontalan mezőgazdasági munkásokat földhöz köthetjük és a kivándorlást számbavehetően csökkenthetjük.

Földbérek.

A földbirtok forgalmi értékének a hozadékkal arányban nem álló nagysága miatt az örökbirtokszerzés parcellázások útján mindig nehezebbé válik és nem vezethet sikerhez nagyobb anyagi áldozatok nélkül az a telepítés sem, mely önálló kisbirtokosexistenciák kialakítását célozza.

Könnyebb mód kínálkozik a munkásnép megkötésére és keresőképességének javítására a hosszú lejáratú *kisbérleti rendszer útján*. Igen csekély vagyoni erő kell ahhoz, hogy a szorgalmas munkás mint kisbérelő önálló vállalkozóvá válhassék. Ebben az esetben megtakarított pénzt forgó üzleti tőkeként használhatja és nem kell 7-8 százalékos kölcsönpénzzel megszereznie azt a földet, mely tőkésítve legfeljebb 4 százalékos jövedelmezhet. A bérlőmunkás- vagyoni- és munkaerejének teljessége magának a munkásnak kamatozik s így magasabb fokú jólétet szerezhet, gazdálkodását tőkésítheti s a megfelelő takarékoskodással tőkéhez is juthat. E mellett a kisbérelő idejének egy részével szabadon rendelkezik s azt nap-számbajárással rendszeresen értékesítheti.

Gyakorlati példák bizonyítják, hogy a kis parasztbérletk rendszere életképes. Vallás- és közalapítványi, továbbá papbirtokok nagybérelői a birtok egészét vagy részét albérletbe adás útján értékesítik, még pedig igen jövedelmező módon s az albérlők rendszerint kiscgazdák és munkások, akik a fővállalkozónak rendszerint jelentékeny nyereséget biztosítanak s e mellett maguk is megélnek.

Az albérleteknek ez a rendszere csak arra jó, hogy az árendások a földművelő népet lehetőleg kizsákmányolják. Mennyivel kedvezőbb megoldás volna a földbirtokosra nézve is, a bérletek után vágódó kisemberekre nézve is, ha a birtokos közvetlen velük állana szóba és közvetlenül nekik juttatná a bérföldeket egy harmadik tényező közbejötté nélkül, aki csak vállalkozói nyereségre utazik. Úgy a kincstárnak, mint a papságnak érdeke és kötelessége volna, hogy közvetlenül alakítsák meg a kisbérleteket. Már ezzel is százezernyi munkást köthetnének a magyar földhöz.

A latifundiumok se nyúlhatnak jobb módhoz a szükséges munkáserő biztosítása érdekében, mint hogy gazdaságaik egy kisebb részét a munkásoknak haszonbéres kezelésbe adják; annyival inkább megtehetik ezt a nagy uradalmak, mert rendelkeznek megfelelő szakértővel, mely az ilyen munkásbérgazdaságot irányíthatja, ellenőrizheti s a tulajdonos érdekeinek érvényt szerezhet.

Olyan latifundiumok, melyek az állandó munkásiányt gyökeresen akarják orvosolni, egyes gazdaságaikban a mező-

gazdasági munkásokat telepítéssel is lekötik olyképpen, hogy a telepesek a földbirtokot közös gazdálkodásban és tisztán munkabékkeresetükre utalva szerezhessék meg. Az eddigi telepítési rendszer szerint a közös legelőn kívül minden telepes házhelyét és birtokát külön-külön kicparcellázzák és minden telepes önálló gazdálkodást folytat. Egyszerűbb módszer volna, ha csak a házhelyet parcelláznák ki a települőknek, a birtokot azonban a telepesek közösen művelnék. A közös művelési rendszer nem utópia, mert ezen az alapon a román és szerb földbérlőtársulatok rövid idő alatt is szép eredményeket mutattak fel. A telepesek telepfelügyelő vezetése alatt mint cselédek és bérmunkások rendes nagyüzemben művelik a birtokot, a fölösleg kézimunkaerőt pedig a telepítő nagybirtokos hasznosítja a szomszédos gazdaságaiban. A telepesgazdaság a birtok és felszerelés értéke után 4%-ot fizet a tulajdonosnak haszonbérként, a fenmaradó jövedelem a telepesgazdaságé, mely annak $\frac{1}{3}$ -ad részét a vételár törlesztésére, $\frac{1}{3}$ -ad részét a felszerelések gyarapítására és tartalékalapra fordítja, $\frac{1}{3}$ -ad részét pedig a telepesek között osztja szét. A vételár felének kifizetése után a telepesek köréből választandó tanács vezeti a gazdaság ügyeit. Ilyen telepesgazdaságokat létesíthetnek a nagybirtokosok s létesíthet az állam is minden anyagi áldozat nélkül.

Legtöbb esetben a kiscgazdák és a munkások széttagolt egyéni ereje nem elég ahhoz, hogy a bérbeadandó földeket megszerezzék. Ilyenkor a bérletre pályázók társulhatnak a közös cél elérésére és létrejönnek a földbérlőtársulatok vagy *földbérlőszövetkezetek*, melyeknek a szervezkedés minden irányban kipróbált haszna nagy jelentőséget biztosít.

Szembetűnő az a siker, melyet a földbérlőszövetkezetek aránylag mostoha viszonyok között is felmutatnak.

Romániában az utolsó néhány esztendőben (az 1909. év végéig) 275 földbérlőszövetkezet alakult; tagjaik száma 46.000, az általuk művelt föld területe 190.500 hektár és fizetnek hektáronként átlag 36 K bérösszeget. Ezeknek a szövetkezeteknek jótékony hatása abban áll, hogy olcsó földet szereznek a kisbérlőknek és miután úgy a termelés, mint az értékesítés terén kihasználják a szervezeti erő előnyeit, jövedelmezőbb gazdálkodást folytatnak, mint a kisbirtokosok.

Szlavóniában is mintegy 104 földbérlőszövetkezet működik, melyek összesen mintegy 31.500 kat. hold földet bérelnék. Ezeknek a szövetkezeteknek kedvező hatása is szembetűnő.

A szorosán vett Magyarországon négy évvel ezelőtt jött létre a legelső földbérlőszövetkezet, ma már vagy húsz működik és valamennyi eredményes tevékenységet fejt ki, de egynek kivételével mind az egyéni gazdálkodás rendszerén alapul, noha a közös gazdálkodás rendszere czélszerűbb alapnak kínálkozik. Most még azonban nem fejeződött be e típus kialakulásának folyamata sem.

Pedig a földbérlőszövetkezeteknek óriási jelentőséget tulajdonítok. Magyarországon bérletek czéljaira igen nagy területeket lehetne felhasználni. Csak a községek és városok földbirtoka közel 6 millió holdat tesz ki; ennek több mint fele mezőgazdaságilag hasznosítható terület, melynek nagy hányada tökéletlen, és ennél fogva rosszul jövedelmező házi kezelés alatt áll.

A községi és városi mezőgazdasági birtokok házi kezelésének rendszerét egyáltalában kiküszöbölendőnek tartom. Ezeknek a területeknek bérletek és különösen bérlőtársulatok által való hasznosítása a városokra és a községekre nézve is jövedelmezőbb, ezenkívül a földművelő nép százezreinek új és lebilincselő foglalkozást biztosíthat.

Nézetem szerint tehát legtöbbet tehetünk a munkásnépért, ha a kisbérletek rendszerét igyekezünk meghonosítani minden célra vezető módon. Erre a célra van elegendő föld és van elég emberanyag, mely örömmel munkába áll. Ezen az úton a nagy uradalmak biztosíthatják a szükséges munkaerőt s a jogi személyek birtokainak jövedelmezősége rendkívül emelkedhetik. A földművelő nép pedig hozzájuthat az óhajtott önálló mezei gazdálkodáshoz és nem a bankok osztalékát növeli munkájának gyümölcsével, hanem a saját jólétét és haladását.

Összegezés.

Az elmondottak alapján megállapítom a következőket:

1. A munkáskereső viszonyok javítására és a kivándorlás megkötésére a parcellázás nem alkalmas, mert

a) a kivándorlók 80%-a mezőgazdasági munkásokból áll, már pedig a földbirtok tulajdonjogi megszerzése éppen a vagyontalan munkásoknak sikerülhet a legkevésbé;

b) a kis- és törpegazdaságokban hiányzik leginkább a tőkeerő és a szakértelem, melyek a munka termelékenységét és gazdasági értékét fokozhatnák.

2. Sokkal inkább célravezetőnek ígérkezik hosszú lejáratú kisbérletek létesítése, különösen földbérlőszövetkezetek útján. Erre a célra a kincstári, vallásalapítványi, papi, de különösen a városi és községi birtokokon óriási területeket lehet felhasználni.

3. A mezőgazdasági munkások földhöz kötését célzó birtokpolitikai beavatkozásoktól igazában csak akkor várhatunk sikert, ha a földművelő nép gazdasági intelligenciáját arra a színvonalra emeljük, melyet a modern, okszerű gazdálkodás megkövetel. Ezért a legelső feladat a nép gazdasági oktatásának községenként való szervezése, mint azt Apponyi Albert grófnak a gazdasági népiskolákról szóló törvényjavaslata contemplálta.

A választási bíraskodás szervezéséhez.

Írta: CSEKEY ISTVÁN.

Az alkotmányoknak a választási bíraskodásról kimondott alaptétele szorosan összefügg a continensi államélet utolsó nagy szakának történetével, amikor az alkotmányleveleknek irányadóul szolgáló francia mintakép oly jogot ruházott a kamarákra, melyet a francia nemzetgyűlés abban az időben a régi rendi intézményekhez, továbbá a hatalmi ágak elválasztásához és a népsouverainitás elveihez ragaszkodva, az absolut királysággal való küzdelmében magához ragadott és amely ettől kezdve úgyszólván az összes alkotmányokban, mint a népszabadságnak a kormányzat és közigazgatás »cabinetjustitia«-jával szemben alkalmazott palládiuma szerepelt.

E korban, mikor a bíraskodás mai fogalma még nem alakult ki, mint *functio* pedig még nem volt különválasztva a kormányzástól és közigazgatástól, féltek az utóbbiak túlkapásaitól, ha kezükbe adják a választások fölötti bíraskodás jogát, és ezért a parlament számára követelik a *functio*t, mely felfogásuk szerint *souverain jogaként ítélt saját összealkotása törvényszerűsége fölött*. Az akkoriban uralkodó felfogás szerint a kamarák emez alapjoga nélkül tökéletes alkotmány egyáltalában nem volt gondolható. Másfelől még az is bizonyos, hogy nem voltak a közéletnek olyan szervei, melyek kellőképpen biztosították volna eme *function*nak törvényszerű, vagy a céljának megfelelő ellátását. A polgári bíróságoktól nagyon távol feküdt a dolog, közigazgatási bíróságok pedig még nem léptek életbe.¹⁾

¹⁾ V. ö. WALZ: »Ueber die Prüfung der parlamentarischen Wahlen.« Heidelberg, 1902. (Különnyomat a Zeitschrift für badische Verwaltung und Verwaltungsrechtspflege 14. ös k. számaiból.) 102. 1.

Az azonban, hogy a választási bíráskodás a parlamentben épp oly visszaélésre szolgáltat alkalmat a pártérdekek harca következtében, mint a kormányzói, vagy közigazgatási orgánum oldalán, továbbá, hogy a képviselőház belső alakulata folytán a választások törvényszerűsége fölött tiszta bírói ítélet hozatalára nem alkalmas: minden időben elismerésre talált. Így a külső ellenséget mindenesetre legyőzték, – mondja JAQUES,²⁾ – de nem voltak annak tudatában, hogy ez által a belső ellenség fegyverét erősítették, amennyiben a kamarát szokatlanul tágkörű hatalommal ruházták föl.

Ma már azonban a joguralomra való általános törekvéssel mind sürgetőbbé vált az a követelés, mely annak megszüntetésére irányul, hogy az állami jogszolgáltatás egy része olyan szervet illessen, amely úgy összeállításánál, mint működésének természeténél fogva egyéb berendezésektől, amelyek a jogállamban a jogi rend oltalmára fennállanak, oly égbekiáltóan különbözik.³⁾

Mielőtt azonban e rendszer kritikai tárgyalásába bocsátkoznánk, vessünk futólagos tekintetet a jogfejlődés szemmel tartása mellett a mai alkotmányok idevonatkozó intézkedéseire. E rendelkezések ugyan a két főtypuson belül, – mely a választási bíráskodás szervezését vagy a *parlamentnél*, vagy attól *különálló bíróságnál* mutatja, – nem sok különbséget tüntetnek fel, de arról mindenesetre meggyőznek bennünket, hogy a törvényhozó hatalom szervezésével összefüggő kérdések feletti bíráskodás szervezése többnyire politikai kérdés volt, melyet inkább jellemzett a politikai helyzet s az állami és társadalmi viszonyok követelése szerinti alakulás, mint az alkotmány alapelveihez való merev ragaszkodás.

Eredetileg a parlamenti bíráskodás nem is magát a törvényhozó hatalmat illette. Franciaországban korábban utolsó fórumként a király bíráskodott a vitatott választási kérdésekben, s csak mikor a rendi gyűlés 1789-ben összeült, vált legfontosabb kérdéssé a »verification des pouvoirs«. A harmadik rend az elsőnek napirendre került választási igazolás-

²⁾ JAQUES: »Die Wahlprüfung in den modernen Staaten.« Wien, 1885, 15. 1.

³⁾ V. ö. JELLINEK: »Allgemeine Staatslehre.« Berlin, 1905, II. kiad., S99. 8. k. 1. WALZ: i. m. 103. 1.

ban együttes tanácskozást és határozathozatalt kívánt, amit amikor a másik két rend ridegen visszautasított, kijelentette, hogy összes tagjait igazoltnak tekinti és ők a nemzetgyűlés. Eme világtörténelmi esemény óta a forradalmi kornak egyik eredménye maradt ez s mint hatalmas vívmány szerepel mai napig a kamara jogai között.¹⁾ Az 1789. évi június hó 23-iki »declaration royale« 2. és 10. cikkei ugyanazt mondják: ha a rendi testek egyikében a szavazatok kétharmada ellenzi a teljes ülés határozatát, a királynak kell döntenie. Evvel szemben azonban már a Tiers-Etat 1789. június 19-iki határozata felállít egy »comité de vérification et du contentieux«-t, melynek ítélete fölött a gyűlés végérvényesen határoz.⁵⁾ Ugyanezt az elvet mondja ki az 1791. évi szeptember hó 14-iki alkotmány.

A consulatus és a császárság alatt a senatus nevezte ki a képviselőket és tribunokat s erősítette meg a választásra jogosultak listáját.⁶⁾ A restauráció idejében azonban a választások feletti bíráskodás visszakerült a képviselő kamarához. Es az 1875. évi június hó 16-iki alkotmánytörvény 10. cikke végleg kimondja: »chacune des Chambres est juge de l'éligibilité de ses membres et de la régularité de leur élection.«⁷⁾ A kamarát, tekintettel a választási bíráskodásra »un jury souverain«-nek nevezik, amiből egyrészt az következik, hogy bírói vizsgálat cselekvési körét *nem korlátozza*, másrészt, hogy határozatait nem kell megokolnia.⁸⁾

Franciaország példája egész sorozatára hatott a kontinentális államoknak. így körülbelül hasonló szabályok vannak érvényben a Németbirodalomban és tagállamaiban is. »A birodalmi gyűlés átvizsgálja tagjainak igazoló leveleit és dönt azok felett.«⁹⁾ Ez a döntés végleges. Többé meg nem támadható,

⁴⁾ V. ö. JELLINEK: »Gutachten in den Verhandlungen des XIX Deutschen Juristentages.« 1888, 128. s. k. 1. – LESER: »Untersuchungen über das Wahlprüfungsrecht des Deutschen Reichstags.« Leipzig, 15)08, 1. s. k. 1.

⁵⁾ POUDDRA és PIERRE: »Traité pratique de droit parlementaire.« Paris, 1885, IV. kiad., I. k. 379. 1.

⁶⁾ VIII. év frimaire 22. (1799. decz. 13.), 21. cikk.

⁷⁾ L. u. o. I. k., 381. 1.

⁸⁾ L. Buffet beszédét 1875. július 31-én. U. o. I. k., 395 1., 1. jegyzet

⁹⁾ Birodalmi alkotmány 27. cikk.

tehát jogerős és anyagilag az ítélet jellegével bír.¹⁰⁾ Épp így a *parlamentben* történik a döntés Ausztriában,¹¹⁾ a Svájcban, Norvégiában, Dániában, Németalföldön, Belgiumban, Luxemburgban, Spanyolországban, Romániában és Görögországban, sőt kevés eltéréssel az északamerikai Egyesült Államokban¹²⁾ is.

Olaszország mintegy átmenetet alkot a parlamenti és bírói eljárás között. Az 1888-i regolamento 12. §-a szerint ugyanis az elnök egy 20 tagból álló bizottságot jelöl ki (*giunta delle elezioni*), mely egészen egy törvényszék analógiájára jár el a választási ügyekben, de bármily messzemenő bírói szerepköre is van, ítéletét a plenum elé viszi, mely végleg határoz.¹³⁾

Tisztán *bíróság* ítéel választási ügyekben Svédországban: a »Landshöfding«, honnan a felebbezés a »högsta Domstol«-hoz, a legfelsőbb bírósághoz, történik.¹⁴⁾ Legtipikusabb példa azonban Anglia, ahol addig az időpontig mehetünk vissza, amikor a választási bíraskodást a király a »Court of Chancery«-vel, mint közjogi bírósággal gyakorolta. IV. HENRIK óta (1399-1413.) pedig az utazó »assize-bírák« voltak feljogosítva a megtámadott választások felett ítélni. És csak I. JAKAB idejében megy át a jog az alsóház kezébe, mely azt a »Committee of Privileges and Elections« elé utalja. 1770-ben ezt a »Grenville-Act« lényegtelenül módosítja, míg végre 1868-ban az egész rendszert megváltoztatják és a választási bíraskodást »Common-Pleas« bíróságra ruházzák, mely egyike a három legfelsőbb bíróságnak a Westminsterben, amelyek jelenleg a »Court of Chancery«-vel egyesítve a »High Court of Justicet« alkotják. Az 1881-i »Judicature Acts« pedig, mely a bíróság szervezetét szabályozta, a két bírót a »High Court

¹⁰⁾ LABAND: »Das Staatsrecht des Deutschen Reiches.« Freiburg é Leipzig, 1901, IV. kiad., I. k., 313. l.

¹¹⁾ ULBRICH: »Lehrbuch des oesterreichischen Staatsrechts. Berlin. 1883, 339-360. l.

¹²⁾ V. ö. mindezekre DARESTE: »Les constitutions modernes.« Paris. 1910, III. kiad., I-II. k. és DEMOMBYNES: »Constitutions Européennes.-Paris, 1881, I-II. k., továbbá a MARQUARSEN-féle gyűjteményes államjogok megfelelő helyeit.

¹³⁾ PALMA: »Corso di diritto costituzionale.« Firenze, 1884-1880. II. kiad., II. k., 434. l.

¹⁴⁾ DARESTE: i. m. II. k., 89-90. és 110-111. l.

of Justice Queen's (most King's) Bench« ügyosztályához sorozta.¹⁵⁾

Hasonló a választási bíraskodás szervezete nálunk, Finnországban, Portugáliában, Bulgáriában, Szerbiában, Kanadában és Japánban, úgyszintén a német » Reichsland«: Elsass-Lothringen mutat aféle berendezést.

Az előadottakból¹⁶⁾ mindenekelőtt két dolog tűnik ki. Először az, hogy a választások fölötti bíraskodásnak a parlament által való gyakorlása már régóta nem kizárólagos rendszer a modern alkotmányokban. S másodsor, hogy az igazságszolgáltatásnak, meg a választói jog jogi természetének megdönthetetlen követelménye, hogy ne a parlament kebelében szervezzük a bíróságot, hanem tőle teljesen különálló, *független törvényszékre bízunk*.

Az egyes államok törvényhozásait ugyanis, mikor sietnek a választási bíraskodást a parlamenttől független bíróságra ruházni, ama szempont helyes felismerése vezette, hogy a képviselőház, mint tisztán pártok szerint tagolt s a kellő szakismereteket is nélkülöző collegiális szervezet: képtelen e feladatot az igazságosság és elfogulatlanság szenvedélytelen eszközeivel teljesíteni. Egy olyan testület, mely hozzászokott túlnyomólag *de lege ferendi* határozni, ama hiedelmében, hogy döntéseiben őt a fennálló jog nem köti, igen könnyen túteszi magát azon.

Hogy mindezideig a modern alkotmányok legnagyobb része a választások feletti bíraskodás jogát hatáskörében tartotta, annak okait már a bevezetésben kifejeztük. Csak a véletlenül múlt, hogy ez intézmény meghonosításakor a bírói funkció oly szoros összefüggésben állott a kormányzattal meg a közigazgatással.

Ezek túlkapásaival szemben abban gondoltak biztosítékot találni, ha e nagyszabású jogot a parlamentnél hagyják.

¹⁵⁾ MAY: »The Constitutional History of England,« London, 1882, VII. kiad., I. k., .6. c, 327. s k. 1.; 3. c., 441. 1. – MAY: »A Treatise on the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament.« London, 1885., IX. kiad., 59., 715. s k. 1. – HALLAM: »The constitutional history of England.« London, 1872., I. k., 266. és 274.. III. k. 36-47. 1.

¹⁶⁾ Az itt csoportosított adatok csak felsorolások a szerző még nem publikált nagyobb tanulmányából, mely az egyes államok idevonatkozó jogalkotásait a jogfejlődés szempontjából tüzetesen tárgyalja.

Azóta természetesen változott a kor, változtak a viszonyok, tisztábban alakultak ki az államról és hatalmi ágairól a doktrína által kicsiszolt felfogások, de meg a közjogi per fogalma is felismertetett, nincs tehát szükség ez intézmény régi állapotban való fentartására. Hogy mégis ragaszkodnak hozzá, mint minden alkotmányjogi alaptételhez, melyet az oly neheztelt módon megváltoztatható alaptörvény köt, természetes. Félnék még ma is a hirtelen változtatásoktól s az alkotmányt féltve őrzik a politikai élet minden szellőjétől.

Az előbbieken érintett *politikai szempontok* kétségtelenné tették előttünk, hogy a választási bíraskodás egyetlen helyes szervezése, ha a parlamenttől teljesen különálló *hirósággra* ruházzuk. Az alábbiakban ezért tegyük most szigorúan *jogi szempontból* is vizsgálat tárgyává a kérdést, annyival is inkább, mert ezzel szorosan összefügg magának az iránynak is kijelölése, melylyel a kérdés gyakorlati kivitele jár.

A választási bíraskodás tágabb értelemben kettőt foglal magában. Először is *a választói jog megállapítását*, másodsor pedig magát *a választás cselekménye fölötti döntést*.

Elemezzük e két fogalom jogi természetét.

A választói jog, mint eminenter politikai jog, mely az egyes számára az államhatalom gyakorlásában való részeseését biztosítja, alanyi *közjog*. Ez által nyer jogot az egyén az összesség életére, mely mintegy új állást ad személyiségének. Ez a jogosultság az állam részéről annak elismerése, hogy az egyén hatékony tevékenységet fejthet ki funkcióinak valószínűségében.

A cselekvő és szenvedő választói jog útján egész sorozata áll elő az egyéni jogosultságoknak. A választói jog megállapítása, vagyis a választónak, mint olyannak az állam részéről való elismerése, nemcsak azt a szükségképpen jogkövetkezményt foglalja magában, hogy az illető a szavazáshoz bocsáttatik, hanem más, gyakorlatilag jelentékeny, igényeket is, amelyek hasonlóképpen egyenesen magából a választói minőségből folynak; ilyenek pl. a választók lajstromába valamely választó felvétele, vagy kihagyása ellen a felszólalási jognak a választó részére való megadása, jog magának a választási eljárásnak megtámadására stb.¹⁷⁾ Nem forog fenn

¹⁷⁾ V. ö. JELLINEK: »Allgemeine Staatslehre.« Berlin, 1905, II. kiad., 408. s k. 1.

tehát kétség afelől, hogy a választói minőség, a választói jog megállapítása jogosultságot, igényt ad az egyesnek, tehát *alanyi közjog* és mint ilyen, annak valaki részére való fennforgása végső fokon *közjogi per* útján állapítandó meg.

Maga a *képviselőválasztás* pedig *közjogi és közigazgatás jogi cselekmény*, mely az alanyi közjogok gyakorlása alapján áll elő, tehát, – mint fennebb mondtuk, – jogkövetkezménye a választói jog fennforgásának. Képviselővé nem választható, csak az, akinek érvényes szenvedő választói joga van; képviselőt csak a cselekvő választói joggal bírók választhatnak. Az egész képviselőválasztás tehát jogi actus, melynél a többség megegyezése egy új jogviszonyt s ezen alapuló új *alanyi közjogot: a parlamenti tagsági jogot* teremt meg.

Ennél azután az állam szempontjából csak az a kérdés: jogszerűen történt-e ez, mert az állam törvényhozói szervezetének összealkotásában is alá van vetve saját maga alkotta jogrendjének. Bíraskodásról van tehát itt szó, csak hogy *közjogi bíraskodásról*, mely mint ilyen, épp ellenlába a rendes: tehát úgy a magánjogi, mint a büntetőjogi bíraskodásnak.

Éppen az a körülmény, hogy nem tudnak elhatároló különbséget tenni a közjogi és a rendes bíraskodás¹⁸⁾ közt, okozta, hogy nem tudták a választási bíraskodásnak jogi természetét szabatosan megállapítani és így végelemzésben kijelölni azt a szervet, mely concret esetben eljárni hivatott volna. A választási bíraskodásra szintén a bírói módszer egyik fájának: a rendes bíraskodásnak alaki fogalmát akarták ráhúzni, ami azt vonta maga után, hogy e functio elvégzését a fennálló rendes bíróságokra bízták, amiben pedig sok félszegségétől eltekintve is, végeredményben a parlament tekintélyének megsértését, a bírói hatalmi ágnek a törvényhozói fölé való kerekedését látták.

¹⁸⁾ E terminológiát: *közjogi* és *rendes* bíraskodás, helytelennek tartjuk, de mivel a nyelvhasználat elfogadta, használjuk. E szembeállítás a közjogit, mint valami *rendkívülit* tünteti fel, pedig ennek köre szélesebb a rendes bírónál. Viszont a rendes bíraskodás is *közjogi* több szempontból. A büntetőjog egyenesen közjog, a büntető és polgári eljárás szintén. A magánjogi perben is az állam adja az ítélő szerveket. A közjogi bíraskodásnak bakjai: a *választási bíraskodás* és a *közigazgatási bíraskodás*.

A közjogi per pedig lényegesen különbözik a rendes pertől. Csak ami a bírói módszernek fogalmi kelléke, az a közjogi bíraskodásnak is az; de ami a rendes bíraskodásnak különös sajátága, az épp ellentéte a közjogi bíraskodásnak.

A bírói módszernek fogalmi kelléke: a contradictorius eljárás és a három perbeli személy (aki a perbeli igényt támasztja, aki azt támadja és aki dönt). E feltételek a bírói módszernek fogalmi kellékei s mint ilyenek közösek úgy a rendes, mint a közjogi perben. Ily értelemben nincs bíraskodás ottan, ahol a vitázók ugyan törvényes formák védelme alatt érvelnek, de azután nem egy harmadik, hanem ők maguk döntenek, tehát ha maga a parlament ítél tagjainak választása fölött.

Különbség azonban a rendes és a közjogi per közt, hogy míg az előbbi a *tényálladékot* önmagában, elszigetelve, pusztán fogalmi oldaláról tekinti: addig a közjogi bíraskodásnál nemcsak az a cél, hogy a jog szabályai szerint kiszolgáltassák a jog, hanem hogy a törvény az egész szempontjából alkalmaztassák. *Felségjog gyakorlása ez tehát bírói módszer szerint az államegész szempontjából.* Szembeszökő a különbség a rendes és a közjogi perben a *perbeli személyek jogállását* tekintve is. Az előbbiben a felek érdekellentéte nyilvánvaló és sohasem hozza őket össze egy magasabb etikai egységbe; a közjogi perben ez másképp van; hiszen a felek ugyanazon államnak szervei, ugyanazon állami megfontolást követelik, csak különböző oldalról. Itt a felek csak formailag, ugyanazon processus különböző oldalairól szolgálják az igazságos uralkodásra törekvő államot.¹⁹⁾

Mikor tehát az állam a közjogi perben bírói fel- és alperesi szerepekre szétoszlik, ezt ama célból teszi, hogy önellenőrzésnek vesse magát alá, azaz igazságosan uralkodjék. De az által, hogy a maga jogainak gyakorlását bírói mód szerint ellenőrzi, semmiféle jogáról le nem mondott, magát senkinek alá nem vetette. Mikor tehát a törvényhozói hatalmi ágban a bírói módszer alkalmaztatik, az nem szűnik meg törvényhozói maradni, mint a hogy az ember lényege is

¹⁹⁾ L. BOÉR ELEK: »Magyar közigazgatási jog.« Kolozsvár, 1908, I. k., XXXV. 1.

ugyanaz marad, ha más ruhát öltünk is reája. Bárki teljesítse is a közjogi bírászkodást, e functio mindig annak a hatalmi ágnek attribútuma marad, amelynek *szervezetére, vagy tárgykörére vonatkozik*. És ez a közjogi per egy másik lényeges és a rendes pertől különböző sajátága.²⁰⁾

De térjünk vissza kiindulásunkhoz. A kifejtettek alapján mi sem természetesebb, mint az, hogy a képviselőválasztási bírászkodás nem a parlament ténye fölött, hanem az alanyi közjogot gyakorló *választók jogi ténye* fölött bírászkodik az által, hogy a bírói módszer alaki fogalmát alkalmazza a törvényhozó hatalomban, még pedig ezen hatalmi ág szervezetének minél tökéletesebb megalkotása végett. Minthogy pedig ma a *közigazgatási bírászkodás* – mint a közjogi bírászkodásnak egyik ága – már szervezve van, helyesebb erre bízni, miután ez több biztosítékot nyújt a közjogi érzékű helyes ítélkezésre, mely a tényálladékat sohasem a maga elszigeteltségében, fogalmi oldaláról kell, hogy szemlélje, hanem individuálisáivá, az összeség, az államegész szempontjából s a strictum jus-szal szemben helyt ad az államélet összes körülményeinek egybefoglaló méltatását szem előtt tartó politikai aequitas-nak.

Ha a választói jog megállapítását és a képviselőválasztás feletti bírászkodás jogát a közigazgatási bíróságra bizzuk, ezáltal nem rendeljük alá a törvényhozói hatalmi ágat a bíróinak és nem sértjük a parlament souverainitását

A hatalmi ág, mint functio, továbbra is ugyanaz marad, csak a bírói módszert alkalmazzuk keretében. Akárki gyakorolja a cselekvő és szenvedő választójog, vagy a választás érvényessége fölött az ítélkezést, az közjogi bíró, még pedig a törvényhozó hatalom keretén belül és így a törvényhozó hatalom szervezetéhez tartozik. Épp úgy, mint pl. hajdan a régi attikai közjogban a régi törvény és az azt módosító, vagy eltörlő új javaslat fölött a nomothéták ítéltek, tehát a módszer teljesen bírói volt s a functio még se szűnt meg törvényhozói lenni. A közjogi per azonban nemcsak a törvényhozói, hanem a többi hatalmi ágban is előfordul. így a közigazgatási bírászkodás szintén nem egyéb, mint közigazga-

²⁰⁾ L. KUNCZ IGNÁCZ: »A nemzetállam tankönyve.« Kolozsvár, 1900, II. kiad., 320. s k. 1. – BOÉR ELEK: »Közigazgatási bírászkodás.« Budapest, 1907, II. kiad., 223. s k. I.

tási functio gyakorlása bírói módszer segélyével. Sőt magában a bírói hatalmi ágban is (amennyiben ezt külön hatalmi ágnak vesszük) előfordul a közjogi bírászkodás. Ilyen pl. annak eldöntése, bír-e valaki esküdtszéki minősítéssel. Viszont ezekkel szemben, ha *rendes bírói* functiot nem bírói szerv végez, az nem szűnik meg rendes bírói lenni. Mikor pl. az angol felsőház rendes perben ítél, akkor e ház épp úgy a bírói hatalom szervezetéhez tartozik, mint viszont nálunk jelenleg a m. kir. Curia, mikor a választás fölött ítél, a törvényhozó hatalom szervezetének részeseként jelentkezik.²¹⁾

Az a felfogás pedig, mely a bírói módszernek a választási bírászkodásban való alkalmazását a törvényhozói hatalom souverainitása sérelmének tekinti, azt hozván fel, hogy a bírászkodás eszméje a souverainitást kizárja: nyilvánvaló, hogy helytelen szempontból indul ki, összezavarván a közjogi bírászkodás alaki fogalmát a rendes bírászkodásával. Az államhatalom valamely működésében a souverainitás jelenlétét nem a cselekmény formája, hanem lényege dönti el. Ahol a souverainitás különben megvan, ott az a bírói módszer alkalmazásával is megmarad, mert ez a functio lényegén mit sem változtat.

Arra az eredményre jutottunk, hogy jelenleg, mivel a közjogi bírászkodás egyik ága, a közigazgatási bírászkodás, szervezve van, czélszerűségi szempontból is helyes lenne a választójog megállapítását és a választás feletti ítélkezést erre bízni.

A külföldnek e tekintetben messze hátramaradt jogintézményei, sajnos, nem adhatnak a gyakorlati megoldás kivételére példát. Egyedül Baden az, hol 1904 óta legalább a választójog felett a közigazgatási bíróságok döntése ellen emelt panasz felett a közigazgatási bíróság jogosult ítélkezni. Ugyanez évben itt Obkircher képviselő javaslatot is terjesztett a második kamara elé, hogy a megtámadott választások fölötti Ítékezés szintén a közigazgatási bíróságra ruháztassék. A javaslatot azonban 11 szavazattal 3 ellenében elvetették amaz ismert érvek alapján, hogy a kamara joga szenved csorbát, ha e nagyfontosságú jogát kiadja kezéből. Szóval még mindig hatalmi kérdés a választási bírászkodás és nagy fegyelmezett-

²¹⁾ L. KUNCZ IGNÁCZ: i. m. 323-324. 1.

ségre lesz még ahhoz szükség, hogy a parlamentek, túltéve magukat a hatalmi kérdésen, a jogeszmét is ráhelyezzék a mérleg serpenyőjére. A badeni kamara actiója azonban már mégis az ebben az irányban való haladást mutatja. S különösen arról győz meg bennünket, hogy a parlament amaz erősen jogászai tartalmú bűvárlatokat vette bírálathoz alá, melyek WALZ-nak, Heidelberg polgármesterének, a híres badeni államjogásznak, többször idézett munkája alapján kerültek a tudomány és a közélet színe elé.²²⁾

Tegyük most már vizsgálat tárgyává a fent kifejtetteket speciálisan *magyar* szempontból. Az ezer éves alkotmánnyal bíró magyar államban hamarosan, még mielőtt jogi természetét tökéletesen felismerték volna, megérlelődött az az elv, mely a választási bíráskodás intézményének a parlament kezében való megtartását czélszerűtlennek tartotta. S míg az 1848:V. t.-cz. 47. §-ában kimondotta, hogy e jog gyakorlása a képviselőház hivatása, az 1874: XXXIII. t.-cz. azt már is lényegileg megszorította, mikor 89. §-ában elvileg kimondotta, hogy: »A kérvénnyel megtámadott választások érvénye felett a Curia ítélt. De egyszersmind egy később hozandó törvénynek tartotta fenn az anyagi és alaki szabályok megalkotását, melyek szerint a Curia hatáskörében eljár. Az 1899: XV. t.-cz.-ben ez meg is történt, és immár több, mint tíz éve telt el, hogy a Curia e reá átruházott jogot gyakorolja. Az 1899. évi jogalkotásnak azonban e tíz évi időszak alatt oly lényeges hibái és félszégei kerültek napvilágra, hogy novelláris úton történő módosítása ugyancsak sürgetővé vált, amiért is az igazságügyi kormány 1907. évi június hó 5-én javaslatot szerkesztett, mely hivatva lett volna a régi törvény hézagait pótolni és hibáit kiigazítani. Fejtegetésünk keretén nagyon is túl menne e javaslat minden pontozatának részletes tárgyalása. Itt csak néhány főbb elvhez óhajtunk a fent előadottak alapján hozzászólni.

A külföldi államok idevonatkozó jogalkotása, bátran mondhatjuk, még a mienk mögött áll. De nem is lenne czélunk

²²⁾ DR. ERNST WALZ, heidelbergi polgármester és egyetemi ny. rk. tanár úrnak e helyről is mély köszönettel kell adóznom ama szíves felvilágosításokért és adatokért, melyekkel Heidelbergben munkámat illetőleg ellátott.

e kérdés egyes szálait idegen jogalkotásokból deriválni. A választás és az azzal kapcsolatos intézmények olyannyira magukon viselik az illető állam politikai és magánéletének nyomait, oly szoros összefüggésben vannak a kor viszonyaival, eszmeáramlataival, gazdasági és jogi berendezésével, hogy bátran »egyéni« kérdéseknek jelenthető ki. Az államoknak viszonyai felette különbözők s ennek megfelelően kell, hogy államjogi intézményeik is különbözzenek. Főképpen áll ez azonban a választói jogra és a vele kapcsolatos intézményekre.

S e tekintetben az előbbieken megfestett háttér igen megfelelő következtetések leszűrésére. Anglia, mikor már nem volt megelégedve a cancellaria bíraskodásával, a parlamenthez vitte e jogot. S mikor ennek kezében is elfajult a bíraskodás, czélszerűségből bízta a legfelsőbb bíróságok egyikére. Svédországban sohasem a kamarák ítétek, eleitől fogva közigazgatási hatóság, s a választási kérdések, – becsületére válják Svédországnak! – igen alárendelt jelentőségű szerepet játszottak. Norvégiában még kevesebb corruptságra találunk, mint Svédországban. Itt a parlamenti bíraskodás be is vált s eltekintve a Svédországgal való konfliktus zavarainak néhány esztendejétől, nem is volt idő, mikor valaki a parlament e jogának elvételére gondolt volna. Mennyivel más viszonyok vannak a déli államokban. Ha végig lapozzuk a spanyol, portugál, olasz, szerb, bulgáriai törvényeket, no meg a magunkéit, nem győzünk a választásból eredő különféle vétségeknek és büntetteknek végére jutni. Meg is történt a reactio. Ez államoknak mindegyike siet a választások feletti bíraskodást különálló, pártatlan bíróság kezében szervezni s mindent elkövet, hogy a corruptiot lehető alacsonyra szállítsa.

Másfelől azonban a választási bíraskodásnak a bíróságra való átruházása sem volt mindez ideig kielégítő. Nem pedig éppen a jogalkalmazás merevségénél fogva. A bíró sem vonhatja ki magát a nemzet érdekeinek és törekvéseinek hatása alól, a *strictum ius*-szal szemben nem szigetelheti el a *politikai aequitas*-t, ítéleteinél olyan szempontokat is tekintetbe kell vennie, melyeknek fölismerése a mai bíróságoknak a politikai élettől elzárt természeténél fogva szinte lehetetlen. Jogászai szempontból pedig a közjogi pernek fentkifejtett fogalma kívánja azt meg.

Másik hibája e rendszernek, hogy a törvényhozások többnyire tulsok megszorítással ruházzák rá a bíróságra e jogot. A magyar törvényhozás pl. az őt megillető jogot kifejezetten csak ideiglenesen »*ruházza át*« a m. kir. Curiára a törvényben taxatívén elősorolt esetekben. Ebből azután rengeteg visszáság és nehézkesség származott. Többek között például a magyar jogalkotás szerint a m. kir. Curiát megilleti a jog *a választás törvényes eredményének* megállapítására. Holott ezt a jogot a képviselőház mindeddig nem gyakorolta s így a »*nemo plus juris ad alium transferre potest, quam ipse habet*«-félélv analógiájára azt a Curiára át nem ruházhatta.

Szintén félszegséget eredményezett az a körülmény, hogy a m. kir. Curia *Ő Felsége a király nevében*« hozza minden ítéletét s így a törvényhozás egyik faktorának tagjai a másik faktor nevében igazoltattak, annak nevében foglaltak helyet a parlamentben és gyakorolták törvényhozó jogukat, ami végre is az alkotmányosságok egyik alaptételének áttörése.

Ilyen és más hasonló kisebb-nagyobb félszegségnek se szeri se száma az 1899: XV. t.-cikkkben.²³⁾ Mindezeket kívánt az új javaslat segíteni.

Így mindenekelőtt azzal, hogy a választási bíráskodást egy vegyes bíróságra ruházza, mely felerészben a m. kir. Curia, felerészben a m. kir. közigazgatási bíróság tagjaiból alakul: egy, a dolog jogi természetének megfelelő, mindkét bíróság szervezetétől egészen különálló bíróságot állít be, mely a törvényben nyert felhatalmazás alapján *saját nevében* hozza Ítéleteit. De a közigazgatási bíróság tagjainak bevonása a bíráskodásba nemcsak azt eredményezi, hogy ez a bíróság már összeállításánál és szervezeténél fogva is teljesen önálló bírói szervezetnek lesz tekintendő, hanem – az indokolás szavai szerint – »*megokolja a két legfelső bíróság tagjainak egy bíróságba való összefoglalását különösen az a körülmény is, hogy maga a képviselőválasztás közjogi és közigazgatási cselekmény*« lévén, a választás eredményének megítélése több oldalú méltatásban fog részesülhetni, ha a bíróság tagjai között a

²³⁾ Részletesen tárgyalja ezeket TETÉTLÉNI ÁRMIN: »Peticzió-ügyek«, – »A választási bíráskodás elmélete és gyakorlata« és »Egy életbevágó controversia« című művében. Budapest, 1905.

közigazgatási bíróság által választott bírák is helyet foglalnak.«²⁴⁾

E jury-szerű bíróság tehát már rendelkezne olyan elemekkel, melyek a közigazgatás területén működve, közvetlenül vettek részt a képviselőválasztások mozgalmában s nem voltak gondosan elzárva a politikai élet szelétől, mint a Curia tagjai, tehát meglesz a képességük, a választási, mint eminenter politikai ügyekben a *strictum jus*-szal szemben az állampolgári és nemzeti érzés által vezérelt *politikai aequitishoz* simulni s a bíróságban való részvételük mintegy kiegyenlíti ama veszélyeket melyek a bírónak merev, sokszor a hosszas gyakorlat folytán mintegy megcsontosodott meggyőződéséből származnak.

Kérdés azonban, hogy vajjon tényleg eléri-e a javaslat a megvalósítani szándékolt célt, vajjon az így összeállított vegyes bíróság alkalmas lesz-e annak megvalósítására? Ez már ugyan a szervezés általános elvi tételén belül csak részletkérdés, de hangsúlyozzuk, ha az intézmény fejlődésének politikai kritikáján és jogi fejtegetéseink logikáján haladunk, úgy ez az itt szóbanforgó alanyi közjogok védelmére a közjogi bíráskodás már egyik szervezett alakját: a *közigazgatási bíróságot* javallaná.

Itt csak néhány megszívlelendő körülményre akarunk utalni. Így mindenekelőtt arra, hogy a javaslat ama rendelkezésénél fogva, mely a bíróságot felerészben a Curia, felerészben a közigazgatási bíróság tagjai sorából *választás* útján óhajtja megalkotni, könnyen előállhat az az eset, hogy a választás esélyeinél fogva a közigazgatási bíróságnak eredetileg nem bírói (értsd volt gyakorlati közigazgatási) tagjai kiesnek a vegyes bíróságból, amely ennek következtében ismét hijjával lesz annak az elemnek, amelyik a *választási ügyek természeténél* fogva hivatottabb volna az itt felmerült ténykérdések felett dönteni, mint a politikai mozgalmaktól teljes életén keresztül távol állott bíróság.

De nem kevésbé aggályosak azok a szempontok, melyek egy gyakorlati ember²⁵⁾ tollából kerültek e kérdést illetőleg

²⁴⁾ Orszgy. Képvh. irom. 1907, XIV. k., 38. 1.

²⁵⁾ L. »A hatásköri bíróság« című névtelenül megjelent cikket. Ügyvédek Lapja 1907. nov. 9-i sz. 2. 1. – Ugyanerre nézve 1. Jogállam 1907. évi 811. 1. – Ellenkezőleg WLASSICS GYULA a Budapesti Hírlap 1907. nov. 2-i számában.

papírra, hangsúlyozván, hogy az ilyen vegyes bíróság iránt nem oly nagy a bizalom, mint amit itt a dolog természete ugyancsak megkövetel. Egy nem esetről-esetre összeállított bíróságban az esprit de corps, a Standesehre mégis inkább életkérdés. A harmonikus együttműködés emitt ki van zárva. S a bíróság belső szervezete, a maga folyton változó, a választás esélyeinek kitett tagjaival, sűrűn változó vezetőkkel, a külön és önálló bíróság minden attribútuma nélkül, nem teszi az emberre annak az állandóságnak benyomását, mint pl. a közigazgatási bíróság. De az ilyen sokféle »külön« munkával való megterhelés hátrányosan befolyásolja a rendes munka menetét is.

Az se jelentéktelen érv, hogy a modern bírói és közigazgatási szervezés egyik alapelve a teendőknek olyforma megosztása, hogy elkerülhetetlen kényszer nélkül új közeg ne létesíthessék. Ha hasonló természetű funkciók már meglévő közegek által megfelelő ellátást nyernek, nyomós oknak kell fenforogni arra, hogy egy újabb ilyenmű teendő ellátására a meglévő mellőzésével új szervezet állíttassék be.²⁶⁾

Nálunk pedig a közigazgatási bíróság végez ilyen természetű funkciót, mikor az 1896: XXVI. t.-cz. 25. és 41. §-ai értelmében a megválasztott községi képviselő választhatóságára és a választási eljárásra vonatkozó felebbezéseket eldönti (1886: XXII. t.-cz. 50. §-a), úgyszintén, amikor a törvényhatósági bizottsági tagok választása körül követett eljárásra vonatkozó felebbezések felett dönt (1886: XXI. t.-cz. 42. §-a és 1872: XXXVI. t.-cz. 34. és 52. §§.). Badenban már tovább vitetett ez az elv, amennyiben – mint fentebb említettük - 1904 óta a képviselőválasztói jogosultság felett a közigazgatási hatóságok döntése ellen emelt panasz felett a közigazgatási bíróság jogosult ítélni. Nálunk pedig az 1907. évi javaslat 54. §-a szerint a választók névjegyzékére vonatkozólag a felek »15 nap alatt a közigazgatási bírósághoz intézett panaszukat a központi választmány elnökéhez benyújthatják. A központi választmány megteheti észrevételeit és a panaszt azok kíséretében terjeszti fel a királyi közigazgatási bíróság-

²⁶⁾ V. ü. MARKBREIT GYULA: »A képviselőválasztások feletti bíráskodás.« Jogi Szemle 181)1. évf., V. k., 134. 1.

hoz.« (55. §.) »A központi választmánynak a választók névjegyzékére vonatkozó felszólalások vagy észrevételek ellen benyújtott panaszai felett a kir. közigazgatási bíróság általános közigazgatási osztályának tagjaiból alakított tanács nyilvános ülésben határoz.«²⁷⁾ Az indokolás e módosítások okául egyrészt a Curia további tehermentesítését, másrészt a *kérdéses ügyek természetét* hozza fel.²⁸⁾

Érdekes, hogy a javaslat, így kettéválasztva a választási bíráskodás általános fogalmát, csak az egyik részét ruházza közigazgatási bíróságra, Pedig indokolná a képviselő választhatósága és a választási eljárás feletti döntés átruházását a/, a körülmény, »hogy – mint az indokolás más vonatkozásban mondja – maga a *képviselőválasztás közjogi és közigazgatási cselekmény* lévén, a választás eredményének megítélése több oldalú méltatásban fog részesülhetni...«²⁹⁾, annyival is inkább, mivel éppen a szóban forgó bíráskodásban a *ténykérdés*, melynek nehézségei teszik főleg indokolttá ez ügyeknek a közigazgatási bírák elé utalását, erősen túlnyomó a jogkérdés felett; továbbá, hogy annak megállapítása, vajjon egy concret cselekmény birt-e és minő befolyással a választási cselekményre és hogy a választás érvénytelenítésére elegendő okul szolgál-e, vagyis a ténykérdés megállapítása sokkal könnyebb a közigazgatási bírakra nézve, kik a választási eljárás minden izét, minden mozzanatát ismerik, mint a politikai mozgalmaktól távol álló, azok minden szellőjétől ment bíróra nézve. Jogi szempontból pedig nemcsak az az összefüggés, mely a választójog megállapítása és a képviselőválasztás feletti bíráskodás közt fenforog, hanem a mindkettő felett alkalmazott bírói módszer: a *közjogi per* jogi természete indokolja a passiv választói jog és a választás cselekménye fölötti döntésnek is a közjogi bíráskodás már szervezett egyik ágára, a közigazgatási bíróságra való ruházását.

De felmerülhet az a kérdés is, hogy nem volna-e egy-

²⁷⁾ Orszgy. Képvh. irom. 1907, XIV. k., 32. 1. Ugyanúgy rendelkezett már az ANDRÁSSY-féle javaslat (37. és 56-60. §§-ban.)

²⁸⁾ A képviselőválasztásra jogosultak névjegyzékének összeállítása teljesén közigazgatási ügy. Ministeri indokolás. U. o. 81. 1. – V. ö. BOÉK ELEK: »Közigazgatási bíráskodás.« Budapest, 1907, II. kiad., 200. 1.

²⁹⁾ Orszgy. Képvh. irom. 1907. XIV. k., 38. 1.

szerű egy sommás eldöntést bevezetni, olyanféleképpen, mint van Elsass-Lothringenben vagy Finnországban, ahol is első fokon közigazgatási hatóságok döntenek és csak felebbezés-képpen menne fel az ügy a közigazgatási bírósághoz. Merült fel olyan nézet is, mely a javaslat által tervezett vegyes bíróságba magát a Házat is be akarja vonni.³⁰⁾ E rendszernek azonban az előbbieken leszűrődött szempontok és a feldolgozott hazai és külföldi anyagból levont következtetések határozottan ellentmondanak. Mert nyilvánvaló, hogyha olyan bíróságot szervezünk, melyben a Ház tagjai bárminő súllyal is, de részt vesznek, az ítéletek tárgyilagosságát ugyanaz a veszély fenyegeti, ami a parlamenti bíróság kezében.

Hogy pedig nálunk a közigazgatási bíróság mellett mindez ideig oly kevés hang szólalt meg, annak okait talán abban lehetne keresni, hogy bár magas színvonalához és elfogulatlan ítélkezéséhez a gyanú árnyalata sem fér, alig másfél évtizedes fennállása alatt talán mégsem tudott oly nagy tekintélyre szert tenni, mint a Curia a maga százados jogkereső hivatásával. De meg az is igaz, hogy a választások érvényessége felett való döntésnek a közigazgatási bíróságra való ruházásával lényeges szervezeti kérdések kívánnának módosulást, mert különben ugyanazok a jogelvi és alaki hibák és félszepségek állanának elő, mint amelyek a curiai bíraskodásnál előállottak.

E kérdések megvitatása mindenesetre elsőrangú szervezési kérdés. De ismételve hangsúlyozzuk, hogy a dolog természeténél fogva első sorban nem jogkérdés, hanem par excellence politikai kérdés, mert a politikai élet változásai és az események, meg a tudomány haladása folytán az államról és berendezéséről kicsiszolt fogalmak adják értésére a nemzetnek, hogy ebben és más hasonló közjogi kérdésekben kiknek kezébe adja az ítélkezés jogát, milyen bírókat alkalmazzon, mily mértékben engedjen szabad mozgást nekik a *strietum jus*-szal szemben a jogalkalmazás tekintetében. És az általános államjog csak eszméket és szempontokat szolgáltat ezen a téren.

Ha tehát, – mint a jelen esetben – úgy a politikai, mint a jogi szempontok együttesen ugyanarra az eredményre

³⁰⁾ GRECSÁK KÁROLY: »A képviselőválasztási bíraskodás.« Jogállam 1907. évf., 755-770. 1.

vezetnek s a parlament e szempontok megvalósítása czeljából a bírói módszert alkalmazza s ennek realizálására megfelelő szövet választ ki: ezzel éppen nem adta fel azt a jogát, mely az alkotmány idevonatkozó rendelkezései értelmében megilleti és amely féltett őrzésének oly szerencsétlen félszeregeket szülő formában adott kifejezést az 1899: XV. t.-ez. 1. §-ában, midőn a jogát bizonyos esetekben a Curiára »át-ruházia.« A javaslat 2. §-a e hibán is kivan segíteni, mikor a következőképp rendelkezik: »az országgyűlési képviselőválasztások érvényessége és törvényes eredményének megállapítása tárgyában a képviselőházat megillető bíraskodást az 1899: XV. t.-cz. 3. §-ában, valamint a jelen törvény 3., 4., 5. és 6. §-aiban meghatározott esetekben a m. kir. Curia és a m. kir. közigazgatási bíróság által a jelen törvény 11. és 12. §-ai értelmében alakított bíróság gyakorolja.«³¹⁾ Még annak kitételére sem lenne szükség, hogy »a képviselőházat megillető bíraskodást.« Hiszen ez önként következik. Hangsúlyozásra nincs semmi szükség.

Ezzel le is zárjuk ama kérdések sorozatát, melyeket a választási bíraskodás szervezésével kapcsolatban különösen kiemelendőnek tartottunk. De annak megjegyzésével, hogy ezúttal már csak a helyszűke miatt is több kérdést nyitva hagytunk: hangsúlyozzuk, hogy tekintettel arra a körülményre, miszerint a jövőben várható választási reform kapcsán az 1899: XV., illetve 1908: XXXVII. t.-cz. rendelkezései novellaris módosítás alá kerülnek: nálunk a kérdések beható elemzése és minden oldalról történő megvilágítása nemcsak doktrinális munkálkodást jelent, hanem kihatással lehet, de lege ferenda a gyakorlati életre is. Valószínűleg ezeknek a szempontoknak a felismerése vezette a Magyar Jogászgyűlést is, mikor a választási bíraskodást tűzte ki a köz- és közigazgatási jogból folyó hóban tartandó ülése tárgysorozatára.

³¹⁾ Orszgy. Képvh. írom. 1907., XIV. k., 16. l.

A magyar középosztály jövője.

Írta: SCHNEIDER SÁNDOR.

Vizsgálódásaim elején arra kívánok reámutatni, amiről nem fogok beszélni: a nyugoti országokban észlelhető u. n. középosztály-mozgalomra, az ennek hatása alatt érvényesülő középosztály-politikára, divatos, hangulatos irányzatokra, melyeknek sokkal nagyobb a suggestiv hatása, mint tulajdonképpen eredményeik.

A »Mittelstandsbewegung« a kisiparnak és a kiskereskedelemnek conserválására irányuló, a liberális gazdasági iskola reakciójaként jelentkező mozgalom, melynek zászlójára sok a nagy tömegeknek, különösen a választó közönségnek kedves jelszó van írva, melynek érvényesülése, vagy diadalrajutása azonban azon legyőzhetetlen akadályba ütközik, hogy a capitalistikus termelést, a gyári üzemeket és a nagy forgalommal számoló nagy áruházakat visszacsinálni, a fejlődés szekerét megfordítani nem lehet.

A Mittelstandsbewegung a középosztálynak csupán kis részére, a kisiparosokra és kiskereskedőkre terjed ki; a középosztály azonban egyéb elemekből is áll, így a földbirtokosság egy categoriájából, a tisztviselők és alkalmazottak légiójából, a személyes szolgálatokból élők – orvosok, ügyvédek, mérnökök stb. – csoportjából, a középiparosokból és azon kereskedelmi üzemek tulajdonosaiból, akik sem a kiskereskedők sorába nem szoríthatók bele, sem a felső osztályok színvonalát el nem érik.

Ezen felsorolás után tulajdonképpen szükségtelen meghatározni a középosztály fogalmát, annál inkább, mivel minden ilyen meghatározás sántít és tökéletlen. A jövedelmet véve osztályozásunk alapjául, talán azt mondhatjuk, hogy a középosztály ott

kezdődik, ahol a jövedelem az első rendű szükségleteken kívül egyéb szükségletek fedezésére, vagy megtakarításokra is képesít. Felső rétege ott végződik, ahol az összes szükségletek fedezetet találnak anélkül, hogy az egyén munkát kényszerülni végezni, ahol tehát megszűnik a keresés szükségessége. E két határ között számos különböző rétegre oszlik a középosztály, mely tehát semmiképpen sem homogén tömeg, hanem foglalkozási csoportok, gazdasági érdekek, előítéletek és hagyományok szerint tagolt része a nemzetnek.

A középosztály a társadalom gerince. Nemcsak a történeti, a régi, hanem az egész középosztály. Átmenet a birtoktalan munkásosztály és a munka nélkül is prosperáló birtokosok között; alsó és felső rétegen folyton le- és felmenő mozgás, társadalmi capillaritás észlelhető, tagjainak gazdasági tevékenysége, szellemi munkássága, mely társadalmi helyzetének a megtartására, vagy – ha lehet – emelésére irányul, nem szünetel soha, mert hiszen minden szünet visszaesést jelent.

A nagy nemzetek mind erős, hatalmas középosztályra támaszkodnak; a középosztály, még pedig minél szélesebb rétegű középosztály, jóléte az egész társadalom jólétének legbiztosabb alapja.

Teljesen indokolt tehát az az érdeklődés, amelyet a magyar középosztály helyzete iránt tanúsítunk, mert a magyar társadalom ereje első sorban egészséges középosztályából, gazdagsága ennek a rétegnek a jólétéből fakad.

Milyen elemekből áll a magyar középosztály?

Hogy a jelen középosztály – mondhatnám verticalis – tagozódását megértsük, pillantsunk vissza annak múltjára, történeti fejlődésére. A hűbéri-rendi alkotmány korában a középosztály a köznemességből állott, ehhez az absolutismus korában idegen eredetű burokrácia, végre az alkotmányos aera óta a zsidóság járult hozzá.

A magyar középosztály ma sem egységes, ideológiája teljesen különböző, a fentemlített verticalis tagozódás szerint elkülönülő csoportjaiban. És ez nem specialis magyar jelenség, mert például a nálunk sokkal műveltebb és háborítatlanabb múltra visszatekintő Németország középosztályában is meg-
leljük ezeket az ellentétes irányzatokat. Mindenütt, ahol az

ancien-régime, az agrár-feudális nemesség megtartotta – ha nem is előjogait, – hanem társadalmi súlyát, ahol az agrarizmus és industrializálódás, földbirtokosság és ipari capitalisták mint küzdő felek állanak egymással szemben, ott a középosztály két táborra szakad, egy conservatív és egy progressív táborra, és e táborok ellentétes programot hirdetnek ott is, ahol sem nemzetiségi, sem felekezeti kérdés nem homályosítja el ezeket a szétágazó érdekeket.

Erre éppen Németország socialis viszonyai a lelegeclatásabb példa. Az idegen, különösen ha nem ismeri Németország gazdasági fejlődésének folyamatát, az első alkalommal elcsodálkozik azon a tátongó úron, amely a német középosztály két táborát, a Junkert és az iparos »bourgeois«-t egymástól elválasztja. Szinte nem hiszi el, hogy a nemes származású katonatiszt nem érintkezik polgári származású bajtársával, s hogy az egyes ezredek tisztikara a legelzárkózottabb casinók jellegét viseli. Nem hiszi el, hogy egy egységes, fejlődő faj, nyelviileg egységes nemzet socialis tekintetben ilyen feltűnően tagozódjék. A német középosztálynak ez a teljesen heterogen structurája eredményezi azt, hogy a választásoknál a liberális bourgeois inkább szavaz a socialdemokrata jelöltre, tehát olyan pártnak a hívére, mely éppen a bourgeois ellen alakult, mint arra az agrárius földbirtokosra, aki tulajdonképpen a középosztály tagja.

És ha egy nyelviileg, fajilag egységes nemzet testében ekkora széthúzást tapasztalunk a középosztály egyes alkatrészei között, szabad-e azon csodálkoznunk, hogy a magyar középosztály annyifelé húz, hogy alig vannak közös céljai.

A magyar középosztály zöme a középbirtokosság. Ez természetesen olyan országban, mely évszázadokon át kizárólag a földből élt s amely csak mostanában lépett az industrializálódás útjára. Ez a középbirtokosság – mint említettem – legnagyobbbrészt a régi köznemesség osztályából való s így ma is az agrár-nemes ideológiája él benne.

Akik nálunk a középosztály conserválásának, vagy éppen megmentésének szükségességét hirdetik, rendesen csak e földbirtokos osztályra gondolnak, s ennek pusztulásából következtetnek az egész magyar középosztály decadentiájára. A középbirtok mobilisálása eladósodása fájdalommal tölti el

azokat, akik e középosztályban a nemzet egy értékes alkatrészét látják, és könnyen téves következtetésre vezeti azokat, akik nem tárgyilagos gazdasági szempontból, hanem érzelmi mozzanatokból kiindulva ennek az osztálynak a conserválásában látják a nemzet jövőjét.

Hogy a magyar középbirtokosság válságba jutott, hogy a magyar köznemesség utódai – legalább nagyrészt – rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint voltak ősei, annak a múlt századok története adja meg a magyarázatát. A XVIII. században olyan vámreformot octroyáltak hazánkra, mely – gazdasági fejlődésünk szempontjából – igen alkalmas volt a középosztály elaltatására. E vámreform teljesen elvágta a kivitel és ennek folytán a kivitelre való termelés lehetőségét. A középbirtokosság culturalis igényei igen csekélyek lévén, az összes szükségletek a földbirtokból és az ingyen munkások munkájából letek fedezetet, a »geldfressender fremder Luxus« hogy SCHWARTNER szavait idézzem, – még nem hódított az országban. A XIX. század közepén hirtelen nagy átalakuláson ment át ez az osztály. Ingyen munkásait elvesztette és ennek folytán emelkedtek termelési költségei. A külfölddel való érintkezés, a közlekedésügy tökéletesbedése pedig emelték a stantard-ját, megnövesztették a culturalis igényeit.

Mindez talán nem lett volna baj, ha a megnövekedett termelési költségeket a termelés fokozásával, a termelés modernizálásával, belterjesebb tételével igyekeztek volna ellensúlyozni, s ha a nagyobb igényeket kielégítendő a nagyobb jövedelmet nyújtó ipari termelést is felkarolták volna. E helyeit azonban azt láttuk, hogy a birtokosság csupán jövedelem-, járadék-forrásnak tekintette a földet, hogy megmaradt a régi, kezdetleges gazdálkodásnál és nem törekedett kereskedelmi szellemben, kereskedelmi üzem módjára emelni annak termelékenységét. Fiait államhivatalnokoknak nevelte, mert ilyenformán kényelmes és biztos ellátásban vélte részesíthetni őket, s mert a közigazgatást – mint nobile officiumot – eddig is gyakorolta.

Így jutottunk a jogásznemzet híréhez, szaporítottuk jogi tanintézetek számát, építettünk gymnasiumot ott is, ahol iparosiskolára lett volna szükség, és elhanyagoltuk a gazdasági, nevezetesen a mezőgazdasági szakoktatás ügyét. Kiváló

közjogászokat producáltunk és democratisáltuk a közjogi politikát, ellenben kevés tanult modern gazdát adtunk az országnak.

S midőn a termelési költségek – nevezetesen a munkabérek – emelkedéséhez, az eladósodás növekedtéhez még a tengerentúli verseny árcsökkentő hatása is járult, megkezdődött az addig uralkodott liberális irányzat reakciója, a középosztály állami segítséget kért és megkapta a gabonavámokat, a földbirtok rentabilitásának állami garantiáját.

Hogy a védvám meg nem szüntette azokat a ható okokat, melyek a középbirtokosság anyagi helyzetét rosszabbítják, arról az a körülmény tanúskodik leginkább, hogy nem szüntek meg a panaszok, és újabb meg újabb reformtervek – az agrár-örökösödés rendjének megváltoztatása, parcellázásokkal kapcsolatos középbirtokparcellák létesítése stb. – látnak világot a középosztály ezen alkatrészének megmentésére.

A földbirtokosok s az iparosok és kereskedők között – mintegy izoláló réteg – a tisztviselők és önálló szellemi foglalkozásokból élők csoportja áll. A régi középosztály – miként említettem – a múltban kizárólagos tulajdonosa volt a közigazgatási hatalomnak. Azt a néhány főnemest kivéve, kik udvari hivatalokban ültek, a közigazgatás egészen a köznemességnek volt a kezében; a megyei autonómia csupa kisnemesi köztársaságot formált az országból. Az absolutismus idején idegen – osztrák-német – tisztviselők vették át e szerepet, s így született meg a »beamter« fogalma hazánkban. Az alkotmányos aerában a beamterek utódai és a régi középosztály egyaránt törekszenek lefoglalni az állami hivatalokat, és a földbirtokosság elszegényedésével párhuzamosan halad az az államsocialista-törekvés, mely az állami »állások« szaporításának lavinájához vezetett.

Az állami tisztviselők éppen ezen rokoni kapcsolatnál és a hagyományok erejénél fogva gondolkodásmódjukban a földbirtokossághoz állnak legközelebb. Ehhez még az a körülmény is hozzájárul, hogy a világforgalommal járó áremelkedés, a védvámos rendszer drágító hatása legjobban ezt az osztályt, a fix fizetésből élők osztályát nyomja. Misem természetesebb, mint hogy a földbirtokosság panaszai és a rossz javadalmazásban, illetőleg az árak emelkedését követni nem

tudó drágaságban gyökerező elégedetlenség – bár teljesen különböző forrásokból táplálkoznak – az érdekek bizonyos közösségét, a »restitutio in integrum«, a »régi jó idők« után való vágyakozást keltették fel a középosztály ezen rétegében. Ez a magyarázata az ezen osztály kebelében észlelhető conservatív, a mozgó tőkében, iparosodásban ellenséget látó irányzatnak.

A régi középosztály fiai a szellemi, személyes szogálatokból álló, az u. n. diplomás pályákon is elég nagy számban lelhetők fel. Ezek a pályák, nevezetesen az ügyvédi foglalkozás, melyben bizonyos relatiók, összeköttetések kihasználása játssza a főszerepet, és amely pálya legjobb minősítés a politikai szereplésre, számos utódját vonzotta magához a régi középosztálynak. Egyben azonban az új osztályoknak is küzdőtere, mivel egész nevelési rendszerünk, valamint – amint ezt kimutatni igyekezni fogok – gazdasági strukturánk fogyatékosága a humánus és jogi minősítésre praedestinálja a középosztály fiait. A régi polgári osztály fiai, valamint a zsidóság – nem lelvén elég teret működésükre az iparban és kereskedelemben – szintén a szabad értelmi pályákra tódulnak, s ez a magyarázata a diplomákban jelentkező túlproductionnak és annak az egészségtelen versenynek, mely az értelmi osztály elprotelarisálására vezetett.

Lássuk végre a középosztály azon alkotó elemeit, akik az iparban és kereskedelemben lelnek foglalkoztatást. Ez a verticalis réteg talán valamennyi között a legkeskenyebb, olyan keskeny, hogy szinte felfő, hogy feldönti a nyugoti országokból sivítő verseny szele. Magyarországon a múltban csak koronként, egyik-másik nagy királyunk uralkodása alatt virágzott a kereskedelem, akkor t. i., amidőn a városok jelentősebb szerephez jutottak. A külkereskedelemben csak olyankor játszott szerepet a dunai út, midőn a világkerkedelem rendes útjai – valamely vis major, mint pl. a török terjeszkedés a középkor végén, vagy a szárazföldi zárlat idején – eltolódást szenvedtek. Első nagy királyaink azon messzelátó törekvései, hogy bekapcsolják országunkat a világkerkedelem hálózatába, hogy tengert szerezzenek a magyar fajnak, csak sporadikus kísérletekre vezettek, mert az állattenyésztő és földművelő faj nem vágyott a tenger felé.

A külkereskedelem, a szomszédos gazdasági területekkel való érintkezésben állott, nevezetesen a nyugotnak – és a míg Lengyelország gazdag volt és virágzott – északnak irányuló kivitelünk ellenértékét képviselte a nyugatról bevitt iparcikkeknek. E külforgalmat részben német bevándoroltak, városaink polgárai, részben pedig örmények, izmaeliták és zsidók bonyolították le; a belkereskedelem ugyanezen elemeknek volt a kezében. A XVIII. század vámreformja külkereskedelmünket úgyszólván teljesen megszüntette és a közvetítést is osztrák kereskedőknek juttatta.

Mi sem természetesebb, mint hogy ilyen mostoha viszonyok között nem tudott olyan kereskedelmi osztály kifejlődni, mely gazdasági erejénél, társadalmi súlyánál fogva megbecsülést szerzett volna e foglalkozásnak, mely nem kérte, hanem követelhetett volna a »recipiálást«. A magyar kereskedelem terjedelménél, forgalmánál fogva nem vezethetett olyan tőkegyűjtésre, a milyent a nyugoti tengerparti nemzetek kereskedőinél találhatunk, akik világrészek között bonyolítván le a közvetítő forgalmat, testi kockázattal és nagy s ellemi munkával vagyonokat gyűjtöttek, mely vagyonok vetették meg alapját a capitalistikus ipari termelésnek.

A magyar kereskedelem szűk keretek között mozgott, a magyar kereskedő nem lelhetett megfelelő területet munkásságára, elegendő alkalmat meggazdagodására, a magyar kereskedelemnek – mint osztálynak – ehhez képest nemcsak gazdaságilag, hanem logice társadalmilag is csak alantasabb szerepkör jutott osztályrészlül. Ez a helyzet csak a liberális aera óta javult meg valamelyest, midőn az intenzívebb termelés és a fokozódó igények a közvetítésnek is nagyobb szerepet juttattak, a mióta fölmívelésünk is capitalistikus üzemre tér át, sőt ipari termelésünk is emelkedik.

A magyar kereskedelemnek – mint osztálynak – legnagyobb baja és gyengéje, hogy majdnem kizárólag zsidókból áll. Hiánya ez azért, mivel e társadalmi functió, a kereskedelmi foglalkozás ellen felekezeti szempontokat szoktak agitationális czélokra kihasználni, mivel bizonyos gazdaságpolitikai mozgalmakat az ellentábor faji, felekezeti törekvéseknek szeret feltüntetni. Ennek a jelenségnek azonban első sorban a történeti középosztály az oka, melynek fiai – nevezetesen akkor,

midőn még elegendő tőke állott a rendelkezésére – bizonyos előítéleteknél fogva nem léptek a kereskedelmi pályára.

A magyar kereskedelem, bár nagyot fejlődött az utolsó félszázadban, távolról sem áll azon a magaslaton, amelyen állania kellene. Tőkehiánya megakadályozza abban, hogy bizonyos kezdeményező szerepre vállalkozhassék. A sok gyenge existencia egészségtelen versenyre vezetett. Kereskedelmi szakoktatásunk e téren is a diplomahajhászt eredményezte; felső kereskedelmi intézeteink elméletileg művelt alkalmazottakat produkálnak, kiket a gyenge vállalkozói szellem nem képes eltartani. E jelenség részben bizonyos állami berendezkedésekre, nevezetesen azon teljesen indokolatlan követelésre „vezethető vissza, melyet az egyéves önkéntesség kvalifikációjával szemben támasztunk, mert midőn a sokkal inkább kereskedő és iparos Németországban a középiskola 6 osztálya máris megadja a jogot az egyesztendős katonai szolgálatra és a tartalékos tisztté kinevezésre, nálunk – a külön e célra szolgáló kurzusoktól eltekintve – a 8 esztendős középiskola vagy egyenértékű tanintézetek sikeres elvégzéséhez kötik e jog adományozását. Ennek a talán csekély jelentőségűnek látszó körülménynek igen messzemenő következményei vannak, amennyiben középosztályunk azon nemzedéke, mely hajlandóságot mutatna a gyakorlati kiképzés iránt, életkorának azt a két esztendőjét is iskolában kénytelen eltölteni, amely alatt külföldi collegái már a gyári üzemekben, vagy üzleti irodákban gyakorlati alapon sajátítják el ezt az első sorban gyakorlati mesterséget.

Ipartűző középosztályunk is számos nehézséggel küzd. Az ipari fejlődés természetes útja az lett volna, ha a magyar kisipar tőke és gépek felhasználásával gyárüzemeknek adott volna helyet. Ez a fejlődési folyamat hosszabb időt igényelt volna, mint a hogy hosszabb ideig tartott a nyugoti industriális államokban. A magyar iparfejlesztés processusa nem választhatta ezt a hosszú utat, hanem egyszerre törekedett a nyugati culturnépek fejlődési szintjét elérni, és így olyan iparágakban is gyárüzemek létesültek és létesülnek, amelyek alig támaszkodhatnak kisipari szilárd alapra.

A liberális korszak alatt belekapcsolódtunk a nyugati culturnépek életközösségébe, minek – miként erre már rámu-

tattunk – első sorban az lett a következménye, hogy kulturigényeink emelkedtek, és hogy a termelési költségek növekedtével az élet is megdrágult. Ezt a nagy változást a kisipar, a kézmű is megérezte. A közönség inkább vágyott a nyugoti gyáripari termelés czikkeire, melyek sok tekintetben tetszetősebbek, mindenesetre azonban jóval olcsóbbak voltak. A kézműves, aki addig a középosztály alsó rétegét képezte, nem tudott a gyáripari termelés vezetőinek helyére emelkedni, hanem többnyire gyári munkássá süllyedt, elproletarizálódott.

Az állami iparfejlesztő actio lassan gyáriparat teremtett, még pedig jórészt idegen tőke bele vonásával. E gyárüzemek tulajdonosainak nagy része a középosztály tagjaihoz számítható, és a¹ volt polgári lakosság és a zsidóság sorából kerül ki. Ez az osztály – gazdasági erejét tekintve – még gyenge. Céljaiban, törekvéseiben a kereskedő-középosztályhoz áll legközelebb, származásánál és azon előítéleteknél fogva, amelyekkel a földbirtokosság részéről találkozik, szembehelyezkedik a földbirtokossággal, s a meddig ez a középosztály conservatív árnyalatát képviseli, a kereskedő- és iparos a liberális, sőt radicalis szárnyát alkotja.

Ez a magyar középosztály képe. Alkatrészeiben nem különbözik a nyugoti államok középosztályaitól, csak ezen alkatrészek egymáshoz való számarányában. Gazdaságtörténetünk megmagyarázza ezt a számarányt, a földbirtokosság rossz, az iparosság és kereskedők csekély szerepét, uralkodó miseriánk pedig az értelmi foglalkozást üzők nagy arányát.

Mi ennek a középosztálynak a jövője, illetve mitől függ a megerősödése, boldogulása a jövőben?

Mivel középosztályunk tagozódását és jelen helyzetét első sorban gazdasági okokkal magyaráztuk, jövő fejlesztésének is csak egy módja van: azoknak a gazdasági alapfeltételeknek a létrehozatala, melyek egészséges nemzeti középosztályunk kialakulását lehetővé teszik.

A középosztály lábraállítása nem lehetséges conservatív eszközökkel, a társadalom egészét megterhelő kedvezmények osztogatásával; először, mert minden ilyen különleges elbánás sértő lenne a többiekre, azután meg, mert az ilyen conservatív rendszabályok csak ideig-óráig segítenek, meghosszabbít-

ják az egészségtelen állapotot, és annál fájdalmasabbá teszik a kérlelhetetlen törvényszerűséggel bekövetkező összeomlást.

A minthogy a kisipart – kivéve egyes ágait, melyek a nyugaton is életképesek – nem lehet sem képesítési rendszabályokkal, sem a kényszertestületek valamely alakjával conserválni, éppen olyan kevésbé lehet a rosszul gondolkodó és nagy igényű birtokosnak olyan jövedelmezőséget biztosítani, mely a szokott standardjának megfelel. Sőt, amint az egész gazdálkodó nemzetre, az egész társadalomra káros lenne, ha a kisipar mesterséges fenntartásával és élesztésével elválnák a gyárüzemek létesítésének és virágzásának, a tőkeerős industrialisálódásnak útját, éppen olyan káros lenne az egész nemzetre, ha mesterséges eszközökkel kívánnánk fenntartani egy – nemzetünk történetében bármilyen érdemeket szerzett – olyan osztályt, mely rossz gazdálkodásával paragon hagyja heverni legnagyobb nemzeti kincsünket: a földet.

A megoldásnak csak liberális szellemben és irányban lehet és szabad bekövetkeznie. Életre kell ébreszteni az alvó tehetségeket, munkakedvet kell suggerálni ott, ahol ma kicsinyes előítéletek útját állják a gazdasági tevékenységnek, meg kell teremteni a gazdasági munka alapfeltételeit és ezzel már is talpraállítottuk, vagy megteremtettük a jövő egészséges középosztályt.

A középosztály fogalmának definitiójában ott szerepel a munka. Munka nélkül csak a felső osztályok képesek prosperálni; a középosztály, ha nem dolgozik, elproletárosodik. A régi magyar középosztályt részben a neki biztosított kiváltságok, részben az elmúlt századok gazdasági politikája leszoktatta a munkáról. Hogy társadalmi tekintélyét fenntarthassa, hogy elszegényedésének folyamatát megakassza, gazdasági tevékenységet kell folytatnia, dolgoznia kell, legalább annyit, amennyit a nyugati culturnépek középosztályai dolgoznak, vagy talán – mert hiszen helyzetének megjavításáról van szó – még azoknál is többet.

A történelmi középosztályt említettem első helyen, mert ez az osztály éppen társadalmi okainál fogva van hivatva arra, hogy elől járjon a jó példával, a gazdasági munka megbecsülésével. Már a mezőgazdasági culturának belterjesebbé válása, kereskedelmi szellemben való továbbfejlesztése is alkalmas regenerá-

tora volna a földbirtokosságnak. Ámde a régi középosztálynak a többi termelési ágaktól sem szabad tartózkodni. Iparunk és kereskedelmünk még rendkívüli arányban lenne fejlesztendő s e munkából a régi középosztálynak – már saját érdekében is – ki kellene vennie a részét.

A középosztály többi alkatrészeinek felvirágoztatása, a magyar középosztály rétegének kiszélesítése szintén csak a gazdasági alapfeltételek megadásától, biztosításától függ. A kötött birtoknak valamely formában való mobilisálása, az ipari fejlődés elősegítése, a humánus nevelésnek a szakoktatással való helyettesítése: íme a jövő középosztály boldogulásának feltételei.

A gazdasági tevékenységnek első hatása a középosztály anyagi helyzetének, keresőképességének fokozásában nyilvánulna. További hatása a jelenleg uralkodó előítéletek megdöntésében jutna kifejezésre, a mennyiben közelebb hozná egymáshoz a ma teljesen elszigetelt termelési ágakat, és megszüntetné a foglalkozási csoportoknak faj és felekezetek szerint való elkülönülését. Fogékonyabbá tenné a társadalom vezetésére praedestinált középosztályt a reális gazdasági kérdések iránt, miáltal politikai felfogása is érettebbé válnék.

A magyar középosztály miseriájának panaceaája a munka. S ha a jelen középosztály nem fogja megérteni e gyógyszer fontosságát, a társadalmi fejlődés kérelhetetlen törvényei detronisálni fogják vezető szerepéről és új feltörekvő osztályokat fognak helyébe ültetni, melyek kevésbé finyásak a munkaalkalom megválasztásában és szívósabbak a gazdasági harcok küzdelmeiben.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Világnyelv vagy európai?

Ez év márczius 10-én éjfélkor Franciaországban megállították az órákat tíz perczre, vagy ennyivel hátraigazították. Ezzel az óraigazítással a francziák megszüntették a párisi meridián időszámítását, elfogadták a greenwichi meridiánt és ezzel nagy lépést tettek azon az úton, mely a nemzeteket egymáshoz közelebb vezet. Üdvözljük a francziákat e bölcs elhatározásukért. Viszonzásul az angolok megtehetnék, hogy lemondanának a yard hossz mértéknek használatáról és a Fahrenheit-féle hőmérőkről és használatba vennék a francziák kilometer és centigrad számítását. Az oroszoknak is szeretnénk kifejezni üdvözetünket, hogy végre megszüntették a Julius Caesar-féle naptárt és felcserélték azt a Gregoriánussal. Valamint melegen tudnók üdvözölni a németeket, hogy végre lemondtak a gót betűk használatáról s általánossá lett náluk is a latin alphabet.

Mert a huszadik század civilisatiójához méltatlannak tartjuk azt, hogy a népek és nemzetek közt annyi chinai falat épít és tűr meg, melyek a helyett, hogy közelebb hoznák egymáshoz a nemzeteket, inkább elválasztják és távol tartják őket egymástól.

Egyik legnagyobb akadálya a népek érintkezésének és testvériesülésének a nyelvek különfélesége, melynek megszüntetésén DESCARTES-től, LEIBNIZ-től PEANO olasz tudósig annyi bölcs elme fáradozott. Sok kísérlet történt egy közösen érthető világnyelv megalkotására, de mindeddig nem sikerült létrehozni, nemcsak a dolog természetében rejlő óriási nehézségek miatt, de jórészt a tudósok elfoglaltsága és a még mindig nagyon erős Chauvinismus miatt is.

Mintha csak a világnyelv megalkotása lehetetlenségénél: bebizonyítására készült volna az a Berlinben Liebreich és Thiesen kiadásában ez évben megjelent *Auf dem Wege zur*

europäischen Sprache című terjedelmes könyv, melynek tudós-névtelen szerzője alapos tanultsággal és meggyőző adatokkal mutatja ki, hogy le kell tennünk a világnyelvről és nieg kell elégednünk az európai nyelvvel. Mert a világnyelv létesítése utópia. Már pedig utópiákért rajongani s el nem érhető illúziókban élni a huszadik század practikus gondolkodójához épp úgy méltatlan, mint helytelen a nehézségektől megriadva az elérhető eredményről is lemondani, vagy a megvalósítható eredményt nemzeti hiúságból és hamis nemzeti érdekekből akadályozni és kockáztatni.

Tévedett a tudós badeni pap, SCHLEYER a volapük nyelv feltalálója, midőn egy új világnyelvre gondolt s vele a meglevő száz meg száz, a népek millióinak ajkán élő nyelvet felcserélni akarta. Tévedtek a többi világnyelv buzgó munkásai és h/ivei, midőn azt a czélt tűzték maguk elé, hogy az egész emberiségnek szolgáló egy nyelvet alkotnak. Ezt a czélt sem dr. MOLENAAR *panroman*, sem BEERMANN *novilatin* világnyelve, sem ROSENBERGER *idiom-neutral* grammatikája, sőt a híressé lett varsói szemorvosnak, dr. SAMENHOF-nak, szerényebb elnevezésű *esperanto* nemzetközi segédnyelve sem érhetette el. Helyesen mondja a fent idézett könyv névtelen szerzője. Der fundamentale Irrtum ist dass . . . »Alle bisherigen Weltsprachler haben dem naiven Glauben gehuldigt, ihre Aufgabe bestehe darin, eine komplette, gebrauchsfertige Sprache auszutüfteln, die – frisch wie ihr »Schöpfler« oder »Erfinder« sie der staunenden Mitwelt präsentiert – sofort zur Übersetzung von wissenschaftlichen Werken und Auf-führung von Theaterstücken, Abfassung internationaler Staatsverträge und Herausgabe von Zeitschriften jeden Genres zureichend sei und wenn bloss die Regierung ihre Zustimmung erteilt, nächsten Montag früh um neun Uhr in allen Schulen eingeführt werden kann.«

Érdekes jelenség, hogy noha ez idő szerint a francia nyelv van előnyben a többi európai nyelvek felett, mert a diplomacia nyelve a francia, a napi sajtója is el van terjedve az egész világon, a művelt népek szinpadain is uralkodók a francia múzsa termékei, a francia szépirodalom művei is a legkedveltebb olvasmányok az összes művelt nemzeteknél; – tehát azt mondhatni, valósággal világnyelv a francia, mindazáltal éppen a francziák sürgetik a legtöbb energiával egy új világnyelv, vagy nemzetközi segédnyelv megalkotását. LEAU¹⁾, DE LA GRASSERIE²⁾, DE BEAUFONT⁸⁾, NAVILLE⁴⁾, CON-

¹⁾ La langue universelle est-elle possible? Paris 1900.

²⁾ De la possibilité et des conditions d'une langue internationale Paris 1892.

³⁾ Manuel complet de l'Espéranto. Paris 1899.

⁴⁾ La langue internationale. Paris 1899.

TURAT ¹⁾ mély meggyőződéssel és alapos okoskodással vitatták a világnyelv megalkotásának mint a folyton fejlődő civilisatio legfontosabb eszközének szükségét.

Az európai kisebb nemzetek szellemi munkásai sajnálkozva érzik oly nemzetközi segédnyelv hiányát, mely valósággal közkinccsé tenné az összes művelt nemzetek kiváló irott szellemi termékeit s lehetővé tenné az egymásközi érintkezést nemcsak írásban, hanem élő szóban is. Nagy hátránya a tudományos haladásnak a nemzetközi nyelv hiánya, mert a kisebb nemzetek tudósaira óriási nehézséget hárít négy-öt idegen nyelv megtanulása, de a nagy culturnemzetek tudósai is meg vannak fosztva a kisebb nemzetek tudományos és irodalmi munkássága eredményeinek használatától. Nem ok nélkül panaszkodott HUNFALVY Pál magyar nyelvtudósnak a hírneves oxfordi tanár, MAX MÜLLER, hogy sajnálattal kell lemondania HUNFALVY tudományos munkálkodásának felhasználásáról, mert nem tud magyarul. Azért azt kívánná, hogy elégedjenek meg a magyarok saját nyelvükkel a költészetben, tudományos munkálataikat pedig tegyék közzé angolul, francziául vagy németül. Lehetetlen kívánság! Újabban is panasz-kodik egy olasz tudós, hogy nem használhatja fel egyik magyar tudósnak nagy értékű művét, mely reá nézve »libro chiuso per noi con sette sigilli«.

A kérdésnek az a megoldása, melyet a berlini egyetem tudós philologus tanára, dr. HERMANN DIELS, ajánlott, hogy tegyük nemzetközi nyelvvé a latint²⁾, lehetetlen megoldás, mert haladás volna ugyan ez is, de nem előre, hanem hátra, a huszadik századból a tizenötödikbe. Pedig a magyaroknál talán még legkönnyebb volna Prof. DIELS tervének megvalósítása, ahol az oktatás, az irodalom, a közigazgatás nemcsak az egész középkoron át latin nyelvű volt, de még a tizenkilencedik század elején is latinul szónokoltak az országgyűlésen, latin nyelvűek a nemzet történetét tárgyaló forrásművek, s noha még a mai nyelvben is sok a közkeletű latin szó, mégis még itt is anarchonismus volna a latin nyelvnek világnyelvvé proklamálása.

De a problémát nem oldaná meg Prof. DIELS másik javaslatja sem, midőn azt kívánja, hogy legyen a három legkiműveltebb és legelterjedtebb európai nyelv: az angol, a francia és a német az elfogadott s minden iskolában tanításra kötelezett világnyelv. Teljességgel kivihetetlen terv! Ez volna ám a valóságos utópia, miként azt az esperantonak lelkes híve Louis CONTURAT, a párisi Collége de France tanára

¹⁾ La langue auxiliaire internationale. Paris 1900,

²⁾ Deutsche Revue 1901,

Eine Weltsprache oder drei? című tárgyilagos hangon és meggyőzően írt polemikus tanulmányában kimutatta.¹⁾

De hát mit tegyünk egyrészt az uralkodó bábeli nyelvzavar megszüntetésére, másrészt a nemzetközi világnyelv eddigi kísérleteinek Analizálására? Megmondja tudós névtelen szerzőnk fentidézett munkájában, amidőn kimondja a *világnyelv* megalkotásának lehetetlenségét s az európai népek közös ruházkodásának mintájára egyelőre az európai nemzetek közös *használatára*, szolgáló *európai nyelv* megalkotását sürgeti, a melyhez majd később hozzásegődik a török, az arab, a perzsa is s lassanként a többi ázsiai, afrikai és amerikai nemzetek is.

Mert, miként ismertetni kívánt könyvünk figyelemreméltó, bő apparátussal kimutatja, – igazán internationalis és dialektusoktól mentes egységes világnyelvet nemcsak a különböző népek alfabetjének, grammatikájának nagy eltéréseinél fogva lehetetlen összeszerkeszteni, hanem főleg azon nehézségeknél fogva, amik e népek különböző műveltsége, gondolkodása, állami, társadalmi, családi, házi élete, szokásai, vallása, foglalkozása, életmódja s egyéb körülményeiben megnyilvánul. Rámutat például szerzőnk ez egy fogalomnak: a rokonság fogalmának változataira szolgáló szavak és elnevezések sokféleségére. Az Onkel, Vetter, Neffe elnevezés vagy nincs meg, vagy variatiookban van meg a különféle vallási, állami, társadalmi szokások és törvények által kormányzott népeknél. Az egyiknél nincs második házasság, tehát hiányzik a *mostoha* apa, anya, testvér. A másiknál soknejűség vagy sokférjűség van. Ebből a körülményből egy sereg rokonsági elnevezés támad, amik az európai népeknél ismeretlenek.

Vegyük számba a különböző vallásokat, államszerkezeteket, foglalkozásokat, lakásberendezést, nyelvsajátságokat: mily végtelen sok fogalom, s ezekre szolgáló szó és elnevezés van a távoli világrészek, országok népeinél, amikre az összes európai nyelvek nem adhatnak szót, kifejezést. Az eszkimók ruhadarabjai ismeretlenek a batunégekénél, az indusok polgári osztályai ismeretlenek nálunk, a chinai szavaknál nincs különbség a nomen és verbum között, a japán alfabetben a B, P, F, H mássalhangzókat másképp írják, 'ha utánuk más és más magánhangzó következik. De csupán az európai nyelvekben is mennyi az eltérés. Némely európai nyelvben, mint a magyarban, nincs genus, némelyikben a singularis és plurális mellett van duális. A nyugateurópai nyelvek grammatikájának legtöbbje hét-nyolcz beszédrészt ismer, syntaxisa fő- és mellékmondatot, ezek a categoriák az ázsiai és afrikai nyelvekben vagy csak részben vannak meg, vagy egyáltalán hiányzanak. A verbumnál rendszerint activ

¹⁾ Sonderabdruck aus der Deutschen Revue. Stuttgart und Leipzig.

és passiv formát különböztetünk meg, az oroszban a verbumnak ötféle változata van. Igaza van a névtelen szerzőnek, midőn azt mondja: »Man sieht, eine wirklich internationale Hilfssprache, die ein Mittel und Durchschnitt der verschiedenen existierenden Sprachformen sein wollte, müsste so unmöglich ausfallen, wie eine Kreuzung Zwischen Sperlingen, Affen, Heringen und Spulwürmern.«

Sőt a hangutánzó szók kimondásában is nagy eltérést találunk még a szomszéd nemzeteknél is. A francia chantecler például *cocorico-t* mond, a német *kikeriki-t*, a magyar *kukorikú-t*.

A nemzetközi segédnyelv megalkotásának tárgyi nehézségei mellett roppant nagy subjectiv akadályai is vannak. Sok az exclusivitas a világnyelv híveiben és még több a nemzeti Chauvinismus híveiben es ellenzőiben. Nagyon gyakori a szemrehányás a németeknél amiatt, hogy az eddigi nemzetközi nyelvekben, főleg az esperantóban, erősen túlnyomó a román elem, a szótövek nagyobb részben a román nyelvekből, főleg a francziából, vannak választva, holott a germán fajok számaránya túlhaladja a román fajokét. Ez a tendentia szerzőnk könyvében is erősen kidomborodik, noha a szerző maga könyvének 97-ik lapján nyomatékosan hangoztatja, hogy minden chauvinistikus felfogás távol van tőle. Mégis könyvének *der Wortschatz* című fejezete túlzott nemzeti önézretre vall s végeredményben a tárgyilagosság rovására szolgál, tehát alapnak igazságtalan, miként igazságtalannak találtam annak a párisi philologusnak fejtegetését is, aki gúnyolva a német nyelv flexióját például hozta fel a *binden – band – gebunden; – gelingen-gelang-gelungen* szókat, s gúnyosan mondta: quelle sonorité de la langue allemande, tout à fait comme des cloches! Nézeteltérések és ellentétek kiegyenlítésének, közeledés létrehozásának nem alkalmas eszköze az animozitas.

Más fogyatkozásokra is akadunk szerzőnk könyvében. Megvallja ugyan, hogy a magyar nyelvet nem ismeri, pedig ha ismerné és tudná, hogy nincs az európai nyelvek között egy sem, amely az antik-classicus versmértékekre annyira alkalmas, mint a magyar, s meggyőződne róla, hogy Cicero nyelvéhez egy sem hasonlítható annyira, mint a magyar, tehát a hangzatosságnál fogva – amit pedig az internationalis nyelvben fontosnak tart – nagyobb jelentőséget tulajdonítana neki. Egyébként bárhonnán vette is azt, hogy a magyarban az utolsó szótagon van a hangsúly, éppen oly tévedés, mint az, hogy igen közel áll a törökhez.

Alapos készületségre és nagy tudásra vall a szerzőnk könyvének VII. fejezete: *Die Wortbildung*, melyben végigtárgyalja az összes beszédrészek grammatikáját és a szóképzésnek formuláit, amint azok az egyes európai nyelvekben megnyilvánulnak. Apróra megállapítja, mi a rag (Suffix) jelentősége, amit a megalkotandó új európai nyelvben is alkalmazni kíván.

A könyvnek fő jelentőségét nem nyelvtudományi értékében találom, hanem abban, hogy az internationális segédnyelvnek aktuális kérdését elvi szempontból iparkodik tisztázni s a megvalósításhoz közelebb vinni. Midőn annyira szabatosnak és pontosnak kívánja az új európai nyelvet, hogy belőle az élő nyelvek minden bizonytalansága és logikátlansága hiányozzék, szinte megnehezíti a terv megvalósítását. De ő maga nevezi a feladatot nagyon nehéznek, amelyet nem is lehet máról holnapra életre hozni. Sok előmunkálatra van szükség, sok részletkérdésnek kifejtésére, megvitatására, évek, talán évtizedek munkájára.

Természetesnek tartjuk, hogy névtelen szerzőnk is, mint elődei, az új internationális segédnyelvet s annak szókinccsét az európai három fő nyelvcsoporthból: a germán, a román és a szláv nyelvekből akarja konstruálni. Abban is a tárgyilagos igazságnak akar hódolni, hogy az európai kisebb nemzetek nyelvét is számba kívánja venni. De nem látjuk indokoltnak a nagy és megkülönböztetett figyelembe vételt a holland, dán, svéd nyelvek iránt, holott ezeknek sem irodalma, sem lélekszáma nem oly nagyon kiemelkedő a csehek, a délszlávok (serbo-croát) mellett. Az meg éppen túlzás, amiben a szerző Románia nyelvét és népét részesíti. Úgy látszik a szerző nem tudja, hogy alig egy évtizeddel azelőtt kezdtek BARITIU és társai a tulajdonképpeni rumen nyelvet latinizálni, minek következtében a rumen paraszt egészen más nyelvet beszél, mint a bukaresti egyetemi tanár, a magyarországi oláh pedig meg sem érti a romániai polgárt.

De szóvá sem tennők ezeket a kevés jelentőségűnek látszó dolgokat, ha nem német tudós munkájáról volna szó, akinél megszoktuk a pedánsságig menő pontosságot.

Könyve végső fejezetében a szerző elmondja a javasolt »európai nyelv« gyakorlati alkalmazásba vételére vonatkozó nézeteit. Nem óhajt nyelvet teremtő dictatort, sem pedig valami nyelvakadémia szent synodusát, hanem rábízná a dolgot a nyelvet használók önkényére. Szerinte tehát nem megszerkeszteni kellene az új európai nyelvet szókinccscsel, grammatikával, hanem magától kellene a nyelvnek megcsinálódnia *pensum communem*, lassú fejlődéssel, bővüléssel, kopással, változással. E szerint hát emberi alkotás lenne az új internationális nyelv, történeti fejlődés, nem pedig Naturproduct. Ehhez a nyelvtudományi teoriához ugyan nem járulna hozzá MAX MÜLLER, de a szerző nem is ad semmit a nyelv dictatorokra. Ő lassú történeti fejlődést sürget azért végzi így:

Eile mit Weile.

Ferenczy József.

Társadalmi politika.

Patronage congressusok.

I. Harmadik Országos Patronage Congressus.

A két év előtt Budapesten tartott második congressuson nyilvánult élénk érdeklődés és az azt követő, erősen neki-lendült patronage tevékenység után nem lehetett kérdéses, hogy a III. congressus alkalmából a nemes hagyományokban oly gazdag felvidéki culturgócypontba, Kassára sokan fognak összegyűlni a patronage ügy vezérei és munkásai közül. Az a nagy és mindvég'g tartó komoly részvétel, a congressusnak nyugodt, harmonikus lefolyása azonban minden reményt felülmúlt. A congressus külső lefolyása díszes volt; díszt kölcsönzött annak a király személye képviselőjének, a patronage ügye iránt érdeklődő egyházi és világi hatóságok képviselőinek részvétele, de ez a dísz megfelelt a belső tartalomnak is.

A congressus napirendjére a patronage ügy három actualis kérdése volt kitűzve. Az első kérdés, amely a következőképpen volt szövegezve: »Mely feltételek mellett hagyható a segélyre szoruló gyermek a szülő, nagyszülő vagy rokon családjában? Ha igen, szükséges lenne-e az állami gyermekvédelmi törvényeket, illetőleg az állami gyermekvédelmi szabályzatot e szempontból s mily irányban módosítani?« az állami gyermekvédelem egy nagy fogyatékoságát tárta fel a nyilvánosság előtt. Ismeretes, hogy az állami gyermekvédelem költségei évről-évre emelkedő irányzatot mutatnak, ami a pénzügyminister érthető ellenzését vonta maga után. Erre vezethetők vissza azok a belügyministeri rendeletek, amelyek viszont a gyakorlati gyermekvédelemmel foglalkozók elégedetlenségét váltották ki s amelyek eredményét képező nyugtalanság a congressuson élénken jutott kifejezésre, mikor a társadalmi gyermekvédelem hazai legelső képviselőjének, EDELSHEIM-GYULAI LIPÓT grófnak a háttérben maradt szempontokat megvilágító nagyfontosságú kijelentései elhangzottak. Az a hosszan tartó taps és éljenzés, amely ezeket a szavakat követte, volt méltó kifejezője annak az összes congressusi tagokban egyaránt élő gondolatnak, amely az újabb állami gyermekvédelmi gyakorlatban az állami gyermekvédelemnél: súlyos betegségét látja és ezt orvoslandónak tartja. Egy ilyen orvosszer egyúttal nemzeti szempontból is nagy jelentőségű lenne, mert a gyermekvédelmi szabályzatnak a feltett első kérdésre adott igenlő válasz értelmében való módosítása a családi érzés fokozott térfoglalásához vezetne. Szerintem a

congressusi felszólalók nem emelték ki kellően azt a szempontot, hogy a társadalmi gyermekvédelem munkásai nem akarják a kérdés igenlő eldöntésével az állami gyermekvédelmet a szegényügy rendezésének kizárólagos alapjává tenni s ezáltal az állami gyermekvédelmi költségeket nagy mértékben tovább fokozni; a mely aggodalom érzett ki a hivatalos felszólalók (KÖSZEGHY, SZANA) szavaiból. A congressus igazi vélekedését fejezi ki az EDELSHEIM-GYULAI gróf által előterjesztett és a congressus által elfogadott határozati javaslat, amely szerint: »Kimondja a congressus, hogy *nem helyesli annak az elvnek merev végrehajtását, hogy az állami gyermekvédelem kötelékébe felvett gyermek sohasem maradjon sem saját családjában, sem saját községében*, felkéri ennél fogva a belügyi kormányt, hogy *figyelmet érdemlő esetekben* a gyermekvédelmi szabályzatot ilyen értelemben módosítsa.

Az első kérdésre összesen 20 vélemény érkezett be, amelyeket az állami gyermekvédelem egyik megalkotója, RQFFY PÁL, referált. Határozati javaslatában a családi kötelék védelmét társadalmi és nem állami feladatnak tekinti. Fentebb előadott véleményünknel fogva, – amely szerint a kérdésre adott igenlő válaszszal nem a szegényügy rendezését akarjuk előbbre vinni, hanem egyedül a gyermek hatékonyabb védelmét szolgálni, miután abban a biztos tudatban vagyunk, hogy lehetnek esetek, mikor a gyermek hozzátartozóinál sokkal nagyobb védelemben, gondosabb nevelésben, több szeretetben részesül, mint az idegen szülőknél, – az előadó javaslatát nem fogadhattuk el. A kérdés gyakorlati megoldását nem tartjuk kivihetetlennek, ha az összes eseteket a gyermekvédelmi hatóság szigorúan bírálja el és előzően a társadalom munkásainak véleményét kötelezően bekéri. A nagy érdeklődéssel hallgatott előadói javaslatot igen nagyszabású vita követte, melynek során különösen kitűnt BÍRÓ BALÁZS kolozvári ügyvéd, egyetemi m. tanár felszólalása logikus okfejtésével; BOCHKOR MIHÁLY jogtanár nagyon meggyőzően emelte ki azokat az erkölcsi mozzanatokot, melyek a kérdés igenlő eldöntése mellett szólnak. Igen nagy hatást ért el GEÖCZE SAROLTA világos, meggyőző felszólalása; az alcoholismus ellen folytatandó küzdelem érdekében tett felhívása is osztatlan tetszéssel találkozott. Végül is a congressus a fent említett határozati javaslatot fogadta el, hozzáfűzve ehhez az előadó javaslatának az elfogadott határozattal nem ellenkező második részét, mint óhajt.

Igen értékes gondolatokat vetett fel a második kérdésre (»Miként mozdíthatja elő a társadalom a próbárabocsátottak erkölcsi socialis megerősítését a próbaidő alatt«) beadott 20 vélemény, amelyeket nagy szakavatottsággal referált el ANGYAL PÁL, a gyakorlati és elméleti patronage ügy egyik legkiválóbb

előharczosa. A vélemények fölölelték az összes actualis kérdéseit a pártfogó ügynek, melyekből a fontosabbakat 8 pontban összegezve terjesztette elő határozati javaslatát az előadó; azt a congressus egyhangúlag, változatlanul magáévá is tette. Igen fontos a határozatnak az a pontja, amely szerint a congressus a pártfogó munka hatályossága érdekében szükségesnek tartja a pártfogók továbbképzését és ebből a célból tanfolyamok szervezését. Az *Orsz. Kath. Női Patronage Egyesület* erre nézve a kezdeményező lépést már megtette, mikor elhatározta, hogy még az ősz folyamán a hölgy pártfogók részére két heti tanfolyamot rendez. A pártfogói munka egységessége, célúdatossága és így eredményessége is biztosítva lesz, ha minél több kellően kiképzett pártfogó áll rendelkezésre. Igen fontos feladat pártfogók számának az emelése, minél több erre alkalmas egyénnek a patronage munkába való bevonása. Az előadó helyes érzékét jellemzi az általa előterjesztett és az elfogadott határozati javaslat 2. pontja, amely szerint felkérendők lennének a vallás- és közoktatásügyi, kereskedelmi- és földművelésügyi ministerek és az egyházi főhatóságok, hogy a tanítóképzőkben, illetőleg a gazdasági és kereskedelmi szakiskolákban rendszeres vagy legalább is tájékoztató előadások tartását rendeljék el; ennek következményeképpen ugyanis éppen azok érdeklődése keltetnék fel, akikre a pártfogói munka terén a legnagyobb szerep várna: a lelkészeké, tanítóké és a mezőgazdasággal, iparral, kereskedelemmel foglalkozóké. Az előadó a próbára bocsátottak erkölcsi és socialis megerősítését határozati javaslatából kiteszöleg – igen helyesen – legfőképpen »a vallás-erkölcsi eszmékben való megszilárdítás, az otthonhoz való ragaszkodás érzésének felkeltése s a tanulásra szorítás« mellett a munkaszeretet felébresztése útján látja eszközölhetőnek. De mindezek kellő intézmények híján nem érvényesíthetők. Hiába oltja bele a pártfogó a próbára bocsátott lelkébe a vallás ígét, ha a pártfogolt szabad idejét a városliget romlasztó környezetében tölti; nem lesz lehetséges a munkaszeretet fejlesztése, a munkára való nevelés, ha nem gondolkodunk a próbára bocsátott foglalkoztatásáról a specialis munkaközvetítő útján. Napközi otthonok, szeretetházak, nevelő családok jutalmazása, foglalkoztatóműhelyek, ifjúsági egyletek, népszerű előadások, tisztességes szórakozást nyújtó intézmények azok a kisegítő intézmények, melyek a pártfogó munkáját megkönnyítik és eredményessé teszik. Az a gondolat, mely e sorok Írójában is él, hogy az egy évi próbaidő igen gyakran nem elégséges, látszik megnyilatkozni a határozat 8. pontjában, amely kívánatosnak jelzi, hogy a pártfogók a felügyeletet a próbaév letelte után is önkéntesen folytassák. Eddigi tapasztalataimból látom, hogy talán helyesebb lett volna a próba-

időt a javítónevelés időtartamának megfelelően a fiatakorú 21. évének betöltéséig megállapítani, olyképpen, hogy az a pártfogó jelentése alapján egy év eltelte után már megszüntethető legyen. Helyes gyakorlati megvalósítás esetén nem oszthatom BAERNREITHERNEK a párisi congressuson kifejezett azt az aggályát, hogy a túlhosszú próbaidő a próbára bocsátott akaraterejének megbénulását vonná maga után; hiszen a helyes pártfogás csak felügyelet, irányítás és nem a részletekre menő rendelkezés. A cél éppen az akaratéro fejlesztése, ami pedig nem lehetséges anélkül, hogy a pártfogoltban szunynyadó jó tulajdonságok felkeltésével megadjuk részére azt a hatáskört, amelyen belül ezeket egyénileg, önként érvényesíteni képes.

A congressus harmadik kérdése következőképpen szól: »Melyek legyenek a hivatásszerű büntettek irányában kifejtethető patronage tevékenység keretei? Nevezetesen van-e egyáltalán helye patronage-munkának a hivatásszerű büntettek ügyeiben az eljárás előkészítő szakában és ha igen, az a pártfogótevékenység a társadalmi jellegű patronage tevékenység útján, vagy inkább hivatalnokok által végeztessék-e?«

A kérdésnek ezidőszerint gyakorlati jelentősége a patronage szempontjából nincs: a congressus programjába való felvétele azonban kifejezése annak az érdeklődésnek, amelylyel úgy a tudományos világ mint a társadalomnak a patronage ügyével gyakorlatilag foglalkozó része viseltetik a hivatásszerű büntettek kérdése iránt s amely érdeklődés nyilvánul abban az erős kívánságban, hogy a büntetteknek ezen, a társadalomra veszélyesebb csoportjával szemben különleges szabályok hozassanak. Ennélfogva osztatlan, általános örömet okozott annak az előadó által történt bejelentése, hogy ebben az irányban BALOGH JENŐ államtitkár, aki hazánkban ezzel a kérdéssel is a legtöbbet foglalkozott, az igazságügyministerhez törvénytervezetet terjesztett elő. Reméljük, hogy ez a tervezet nem sokára törvény lesz és így méltó módon sorakozik a tervező másik oly kiváló és a patronage munkát életrehívó alkotása, a Büntető Novella mellé. Ez a törvény lesz hivatva a csavargóknak és koldusoknak nálunk teljesen elhanyagolt ügyét is felkarolni s egyúttal az alcoholismus pusztításainak is gátat szabni. Annálfogva, hogy a kitűzött kérdés inkább csak a jövő perspectiváját nyitotta meg és a gyakorlati munkások eddigi tapasztalatai alapján kevésbé látszott megoldhatónak, a kérdés tárgyalására is kevesebb congressusi tag vállalkozott.

A beérkezett 12 véleményt FINKEY FERENC a hivatásszerű büntettek kérdésének hazánkban egyik legkiválóbb és legszorgalmasabb művelője, terjesztette elő. Nagy érdeklődéssel és általános elismeréssel fogadott előadásában kiváló meg-

határozását adta a hivatásszerű büntettek fogalmának, majd részletesen foglalkozott a patronage szerepével a hivatásszerű büntettek érdekében. A fiatakorúak pártfogó tisztviselőjéhez hasonlóan kívánja a hivatásszerűekkel szemben »a rendőri pártfogói tiszt« szervezését, akiknek szerepe lenne a hivatásszerű büntettekre való felügyelet, vagy mint ANGYAL PÁL mondja véleményében: a »gondnokság alá helyezés«. Ez a felügyelet módosítása lenne a most oly gyakran kifogásolt rendőri felügyeletnek, helyesebb szempontok irányítanak, az arra hivatottabbak által végeztetnék és egyúttal hatályosabb is lenne. Az előadói felügyelettel hivatalos közeget bízna meg, csak kisebb helyen bízna rá a felügyeletet a társadalom szerveire: a lelkészre, a tanítóra. A pártfogóknak azonban – szerintem – meg kellene adni a hatalmat, hogy a felügyeletükre bízottaknak munkatelepekre való elhelyezését kezdeményezhessék. Okvetlenül szükséges lenne a hivatásszerű büntetteknek elhelyezése és foglalkoztatása céljából ilyen telepeknek a felállítása, amely munkatelep megfelelne a fiatakorúak javító-nevelőintézeteinek, természetesen a két csoport között létező különbségeket szem előtt tartva. A társadalom szerepét az előadó a harmadik kérdés második részére vonatkozólag is szűk korlátok közé szorítja.

Úgy gondolom, hogy a legnagyobb és legkényesebb feladat annak a megállapítása lesz, vajjon a bíró elé kerülő egyén tényleg hivatásszerű büntettes-e; ennek megállapítása pedig szükségszerűen az eljárás előkészítő szakában eszközölt ténymegállapítások alapján kell, hogy történjék. Azok az alkotmányjogi aggodalmak, amelyek ennek a kérdésnek rendezését kísérik, megszűnnek akkor, ha ez a kérdés helyes megoldást nyert. Mindenesetre a társadalomnak is kellene juttatni ezen a téren ellenőrző felügyelő hatáskört, a vonatkozó feladatok azonban teljesen és kizárólag a társadalomra nem biztatók, már annál fogva sem, mert a szükséges adatok beszerzése a büntettek eme csoportjával szemben a fővárosban és nagyobb városokban majdnem leküzdhetetlen nehézséggel járna. Az előadó szerint ez a patronage tevékenység – az előkészítő szakban – szükségképp az államot fogja terhelni, enyhébb esetekben azonban a társadalmi szerv is igénybevehető lenne. Véleményem szerint a társadalom szerepe inkább kisegítő és ellenőrző lenne; ennél fogva módot kellene nyújtani a társadalomnak, hogy a bíró elé állított büntettes egyéni viszonyaira és életkörülményeire vonatkozó adatokat bármely esetben szolgáltatthasson esetleg a hivatásos pártfogó ténymegállapításaival szemben is, vagy azok mellett, hogy ez által a bíró a hivatásszerű büntettes fogalmát könnyebben állapíthassa meg.

A felszólalók közül KÁRMÁN ELEMÉR a társadalom részvételét is igénybe kívánja venni a hivatásszerű büntettekkel jellemző

társadalomellenes hajlam felderítésénél és az így szolgáltatott adatok ellenőrzését a kir. ügyészségre bizná; * a társadalom kizárólagossága mellett szólalt fel BAKONYI KÁLMÁN is. Igen érdekes gondolatot vetett fel ZÁBORSZKY ISTVÁN, a kassai javítóintézet lelkésze, aki szerint kívánatos lenne az egyház kitűnő szervezetének bekapcsolása oly módon, hogy minden eliteltetésről illetve szabadulásról az illetékes lelkész értesítendő lenne. A congressus ezek után az előadó javaslatát egyhangúlag magáévá tette.

A három kérdés tárgyalásához kapcsolódott SZILÁGYI ARTUR KÁROLY-nak, a katonai patronage-ügy kiváló propagálójának bejelentése a katonai patronage ügyének mai állásáról, majd OBERSCHALL PÁL határozati javaslata a rehabilitatio kérdésében, amelyre vonatkozólag a jelenlevő TORY GUSZTÁV államtitkár megnyugtató kijelentést tett; ZAHOVICZKY SÁNDOR a patronage ügy egyik legkényesebb kérdését, a tolonczügyet hozta napirendre, amikor azt kívánta, hogy társadalmi berendezkedések létesítsenek a fiatalok tolonczozásának teljes kiküszöbölése céljából; EDELSHEIM-GYULAI LIPÓT gróf pedig a társadalmi intézmények intenzívebb erő kifejtése céljából egy központi szerv létesítését indítványozta.

A congressushoz méltók voltak a patronage-ügy általános szempontjait kiemelő díszbeszéddek is. Kiváló hatást ért el FISCHER-COLBRIE ÁGOST megyés püspöknek, a socialis ügyek és kiválóan a patronage ügye iránt mélyen érző és eredményesen munkáló főpaprak záróbeszéde, amelynek emelkedett szelleme jegyében oszlott szét a congressus. A megnyitó ülés előadásai közül kiemelkedett BALOGH JENŐ-nek, a patronage mozgalom vezérének, a tanítói kart patronage-tevékenységre buzdító beszéde. Ennek láttuk már előre vetett fényét a congressussal kapcsolatosan megtartott díszes gyűlésen a kassai és abaújtornamegyei általános tanítói egyesületnek, ahol nemcsak az elhangzott lelkes szavak, hanem az eddigi szervezés bejelentett eredménye is bizonyítékát adta annak a kiváló munkának, amelyet az ottani tanítói kar, TAKÁCS BÉLA kir. tanfelügyelő és kitűnő segédkara vezetésével végzett. A rendezés körül kivált BERNOLÁK NÁNDOR, a congressus főtákará szorgoskodott. A congressus anyagát az előkészítő bizottság négy nagy füzetben adta ki, melyhez egy vaskos kötet, a Patronage Egyesületek Országos Szövetségének Evkönyve csatlakozott, bemutatva azt a lázas tevékenységet, amely ezen a téren történik. A congressus tárgyalásai újabb kötetek anyagául fognak szolgálni.

Az 1913-ban összeülő congressus üléseit *Kolozsvárott* fogja tartani; a congressust meghívó város eredményes munkássága – amelyet nemcsak a kolozsváriak magvas véleményei és teljes tárgyismeret és nagy gyakorlatot feltüntető

felszólalásai, hanem az Erdélyi Pártfogó Egyesületnek a congressus alkalmából kiadott évkönyve is tanúsít – biztosíték! annak, hogy a jövő congressus újabb eszméket ad fiatal mozgalmunknak, amely addigra valóra váltja a mostani congressuson kifejezett gondolatokat.

II. Nemzetközi congressusok.

1. *A fiatalok bíróságainak Parisban tartott első nemzetközi congressusa.* A congressusok évről-évre növekvő száma kifejezése annak a nagy elkülönülésnek is, amely az egyes tudományszakokban észlelhető. Minthogy azonban ez az elkülönítés nem vihető teljesen keresztül, megtörténik, hogy a különböző nevek alatt összegyűlt congressusok részben ugyanazokat a kérdéseket tárgyalják. Így a párisi congressus első kérdése lényegében azonos az anversi congressus második kérdésével és a próbárabocsátás kérdése hasonlóképpen tárgya volt a párisinak, mint ami most lezajlott patronage-congressusunknak.

A fiatalok bíróságainak kérdése a homloktérben van. Ennek bizonyítéka az, hogy méltónak tartották a franczia szakkörök ezt a kérdést arra, hogy ezen a címen nemzetközi congressusra hívják össze az érdeklődőket. A fiatalok bűnözése ellen folytatott küzdelemben talán a legfontosabb szerep éppen a bíróra vár, "aki [hivatva van az eléje került fiatalokkal szemben az ő egyéni tulajdonságainak és életviszonyainak legmegfelelőbb intézkedést megtenni. Természetes volt, hogy a congressus a fiatalok külön bíróságai mellett foglalt állást, noha Franciaországban a legerősebbek a külön bíróságok ellenzői. Nehezebben megoldható azonban a bíróságok összeállításának és a bírák kiválasztásának kérdése.

A társadalom élénk részvétele és fontos szerepe a fiatalok bűncselekményeinek megelőzése érdekében vívott küzdelemben vonta maga után azt a kívánságot, hogy a bírászkodásban is jusson a társadalomnak szerepe. Mindamellet a congressus is abban a véleményben volt, hogy a bírászkodás az erre kiképzett szakbíró kezében legyen. Helyesebb is, ha a társadalom a fiatalok az eljárás során is támogató, a bírót informáló és ellenőrző szerepet vállalja magára, de a bírászkodást a szakbírónak engedi át. A társadalomnak a legmesszebbmenő részvételt biztosítaná SILBERNAGEL baseli törvényszéki elnöknek a congressus elé terjesztett véleménye, mely a fiatalok ügyeit egy szakbíróból és két patronage-egyesületi tagból alkotott vegyes társasbírószágra bizná. Igen nehéz feladat az arra minden tekintetben alkalmas fiatalok tarájának kiválasztása. A bíró egyéni tulajdonságai, rátermettsége és képzettsége teszik lehetővé, hogy a fiatalok érdekében

a leghelyesebb intézkedést tegye meg. A szükséges kellékek megállapítása azonban nem a törvényhozó, hanem a végrehajtó hatalom feladata. A fiatalkorúak ügyének eredményessége majd attól függ, hogy a kiválasztás helyes szempontjait megtalálja-e a végrehajtó hatalom? Helyeselhető a congressusnak az a határozata is, hogy a fiatalkorúak ügyeinek elbírálását egyes bíróra bízza. A fiatalkorúak bíróságai természetének mindenesetre jobban meg fog felelni az egyesbíró-sági rendszer, melyben a bíró közvetlenebbül bizalmasabban érintkezhetik a fiatalkorúval. Támogatóul ebben a szerepében ott vannak a pártfogó-tisztviselő és a társadalomnak képviselői, a patronage-egyesületek tagjai. Igen fontos és az öröklött tulajdonságoknak mint a bűncselekmény egyik okának elismerését bizonyítja a congressusi határozatnak az a része, amely a vizsgálat során a kötelező orvosi vizsgálatot írja elő. A fiatalkorúak bírójának hatáskörébe volna utalandó – szerintem – a vizsgálat is, mert ebben az esetben az ítélkező bíró saját maga derítvén fel esetleg a pártfogó tisztviselő útján nemcsak a fiatalkorú cselekményének körülményeit, hanem annak összes indítékait is, továbbá a fiatalkorú egyéniségét és életviszonyait. Mindenesetre azonban sokkal helyesebb lenne a mostani rendszer mellett is, ha a fiatalkorú terhelt életviszonyainak és egyéniségének kutatása lenne a bíróság első feladata és csak ezután jönne a bűncselekmény felderítése, ellentétben ami gyakorlatunkkal, ahol a fiatalkorú egyéni és társadalmi viszonyai csak a főtárgyalást megelőzőleg, tehát másodsorban kerülnek vizsgálódás alá.

Ugyanazokat az alkotmányjogi szempontokat, amelyeket a külön bíróság ellenzői általában hangoztatnak, hozzák fel a nyilvánosságnak a fiatalkorúak tárgyalásainál kívánt korlátozása ellen is. Pedig akkor, amikor a nyilvánosság azokra az egyénekre korlátoztatik, akik a tárgyaláson egyedül a fiatalkorú jól fel fogott érdekében vesznek részt, csak azok vannak kizárva, akik pusztán kíváncsiságból óhajtanának jelen lenni. Nehéz lesz majd annak taxatív megállapítása, hogy kik lehetnek jelen a tárgyaláson. Ebben a kérdésben a congressus nem fejezte ki határozottabban véleményét, és az egyes törvényhozásokra bírta ezeknek az egyéneknek kijelölését. Igen üdvös a congressusnak az a határozata, mely a fiatalkorúak ügyeiben mindennemű közlést eltiltandónak és büntetéssel sújtandónak mond. Ha ennek a határozatnak tételes érvénye lesz, régi óhaja teljesül a fiatalkorúak ügyeivel foglalkozóknak, mert a fiatalkorúak utánpótlási vágyának szab majd határt az erre vonatkozó rendelkezés és egyúttal ledönti a társadalomba való visszahelyeződés egyik akadályát.

A fiatalkorúak bíróságainak régen vitatott kérdése a védő és az ügyész szerepe. Helyeselhető a congressus idevonat-

kozó határozata, amely az ügyész jelenlétét facultativnak mondja ki, ellenben a védelmet kötelezőnek és ennek ellátású ügyvédre vagy valamely pártfogó egyesület tagjára bízta.

Az első kérdésre vonatkozó határozat további része megjelöli azokat az intézkedéseket, melyeket a fiatalkorúak bűnügyeiben óhajtandóknak tart és pedig: 1. a családjába való visszabocsátást, 2. próbárabocsátást, 3. javítónevelést vagy valamely gyermekvédő egyesület gondozásába való bocsátást olyképpen, hogy utóbb a bíróság módosíthatja határozatát. Minthogy a Büntető Novella fogházbüntetése lényege szerint szigorított javítónevelésnek felel meg, mondhatjuk, hogy a congressus a fiatalkorúakkal szemben a Büntető Novella intézkedéseit fogadta el és ezzel ennek helyességét elismerte. A szülő felelősségérzetét van hivatva emelni az a határozat, mely a gyermekek züllését mulasztásukkal elősegítő szülővel szemben pénz- vagy fogházbüntetés megállapítását kívánja.

A második kérdés a társadalomnak a fiatalkorúak ügyeiben való részvételére vonatkozott és az illető határozat a társadalomnak – nálunk nem ismeretlen – szerepkört ad. Egyezően a mi Büntető Novellánk 24. §-ával a fiatalkorúak javítónevelését társadalmi intézetre is bízandónak tartja, feljogosítván egyúttal ezeknek az intézményeknek képviselőit, hogy valamely intézetben ideiglenesen elhelyezett fiatalkorút a befogadás előtt, tehát a tárgyalás előtt is látogassák. A congressusi határozat a bíróságokra kívánja bizni annak kiválasztását, hogy mely egyesületek közreműködését kívánja igénybe venni. Mindenesetre azonban módot kellene találni arra, hogy több jelentkezés esetén lehetőleg mindannyian közreműködhessenek. Az így kiválasztott egyesületek tagjai a bírósági tárgyalásokon is jelen lehetnének és ott felszólalhatnának. Ez a határozat további részeiben csak általánosságban – anélkül, hogy éppen a sok vitára és félreértésekre alkalmas részletekre vonatkozólag útmutatást adna – kifejezi a bíróságoknak és a hatóságoknak az egyesületekkel szemben való ellenőrző jogát, másrésztől elismeri a társadalmi intézményeknek a felmerült költségek megtérítésére való jogát is. Igen fontos a határozatnak az a része, mely a bíróságok által alkalmazott intézkedés megváltoztatására irányuló véleményező, kezdeményező jogot ad az egyes intézményeknek.

A congressus harmadik kérdése a próbára bocsátás intézményével foglalkozott és így ez a kérdés közös a mi congressusunk egyik kérdésével; míg azonban a párisi congressus határozata csak általánosságban mozog, addig a kassai congressus – meglévő tapasztalatok alapján épülven fel – a részletek tekintetében is sok értékes anyagot tárt fel. Kiemelendőnek tartom a congressus idevágó határozatának azt a részét, mely szerint a fiatalkorú próbárabocsátását az az ügy minden

szakában, tehát a főtárgyalást megelőzőleg is lehetségesnek mondja ki. A határozat ismeri úgy az ingyenes, mint a díjazott pártfogókat. A pártfogás időtartamául a határozat elvben a nagykorúságot állapítja meg. Eddigi tapasztalataim szerint ezt helyeselnem kell, mert az egyévi időtartam nem minden fiataloknál elégséges. Szerintem egy évet minimumképpen lehetne megállapítani olyképpen, hogy ennek eltelte után a pártfogó vagy a pártfogolt kérhesse a próbaidő megszüntetését, de indokolt esetben ez fentartható lenne egészen a 21. életév betöltéséig. Ennélfogva a próbaidő tartama egy évben volna a bíróság által megállapítandó, amelynek eltelte után határozná a bíróság a próbaidő megszüntetése, vagy meghosszabbítása iránt.

A három határozat után a congressus kifejezte azt az óhaját, amelyet nálunk is említettek és amely a hölgyekre vonatkozólag megvalósulás előtt is áll, t. i. hogy a pártfogók feladatukra kellő kiképzésben részesüljenek, továbbá azt is, és pedig az egyik magyar résztvevő indítványára, hogy a patronage mozgalomban való részvételre az illető hatóságok főleg a lelkészekéi és tanítókat nyerjék meg. Ennek az óhajnak horderejét a kassai congressussal kapcsolatos tanítói gyűlés alkalmával módunkban volt elismerni.

A fiatalok ügyeivel kapcsolatos szervezeti kérdések megoldása tekintetében nagy hivatása van annak a nemzetközi bizottságnak, amelyet a congressus a fiatalok bíróságainak propagálása érdekében alakított.

2. *Az ötödik nemzetközi patronage congressus* a párisi congressus után két héttel, július 16-án, tartotta első ülését Anversben. Ez a congressus a patronage-ügy előtérben álló, fontos kérdéseit három szakosztályban tárgyalta, és pedig minden szakosztályban két kérdést.

Az első szakosztály első kérdése a szabaduló büntettek munkához juttatásával foglalkozott. Az idevonatkozó határozatból kiemelendőnek tartom, hogy a congressus szükségesnek mondta ki azt, hogy a patronage-szervezetek különleges munkaközvetítő intézeteket és ideiglenes elhelyezésre szolgáló menhelyeket létesítsenek. Nálunk mindkét irányban eleget tettek a patronage-szervezetek. A fiatalok budapesti felügyelő hatóságának kezdeményezésére még az év elején megnyílt az egész országra kiterjedő »Patronage-Munkaközvetítő«; másrészt pedig a szabaduló felnőttek ideiglenes elhelyezésére a Budapesti Rabsegélyző Egylet által fen tartott Menedékház, a fiatalok fiúk részére ugyancsak Budapesten a Katolikus Patronage Egyesület által fentartott kőbányai fiú-otthon, a fiatalok nők részére pedig az Orsz. Kath. Női Patronage Egyesület által fentartott menhely szolgál. A hivatkozott határozat kívánatosnak mondja ki a fogházmissiót azaz a letar-

tóztatottak látogatását. De nem találunk útbaigazítást az intellektualis szabadulók elhelyezésére nézve; a magam részéről kívánatosnak tartottam volna, ha a congressus a munkaközvetítő intézetek létesítésével kapcsolatosan másolóirodák létesítésének szükségességét kimondta volna. Hiszen mindannyian, akik szabaduló felnőttek elhelyezésével foglalkozunk, ismerjük az intelligens emberek elhelyezésének nehézségeit, amelyeknek következtében érezzük, hogy okvetlenül kell valami expediensről gondoskodnunk ezeknek ideiglenes foglalkoztatása tekintetében.

Az első szakosztály második kérdésére adott határozat a feltételes szabadlábra helyezéskor a társadalom részvételét igényli, másrészt a büntetettek által okozott kár megtérítésének fontosságát emeli ki.

A fiatalokéval a congressus második szakosztálya foglalkozott ugyancsak két kérdésben. Az első kérdés a fiatalokéval ideiglenes (menhelyek) és állandó elhelyezésére szolgáló (javító nevelőintézetek) szervezésének mikéntjével foglalkozik és különösen azt vizsgálja, hogy nem kellene-e nagyobb súlyt helyezni a fiatalokéval physiologiai és pszichologiai sajátosságainak vizsgálatára. Ez a kérdés tulajdonképpen az intézetek miként való osztályozásának kérdése és így – tekintve, hogy ez irányban itt még egyáltalán nem történt semmi – a kérdés nálunk igen actualis. Sajnos, javító nevelőintézeteinkben egymás mellett vannak a fővárosi tolvaj jasszok a tanyai verekedő gyerekekkel és ugyanez a kóbor cigánnyal, az egészséges az abnormissal, az epileptikussal és elmebetegével, a csavargók a könnyen jó útra térőkkel. Ennélfogva nagy fontosságot kell tulajdonítanunk a congressusnak az erre a kérdésre irányuló határozatának és annak megvalósítását szorgalmaznunk kellene. A congressus kívánatosnak tartja, hogy az intézetbe beutalt fiatalokéval előzőleg gyógynevelői intézetben megfigyelés alatt tartassanak. Reméljük, hogy az országos felekezeti patronage-egyesületeknek egy közös gyermekvédelmi telep létesítésére irányuló actioja, amelyeknek keretében ez az intézmény is létesülne, mihamarább a megvalósulás stádiumába jut. A javító nevelőintézeti növendékek osztályozásának alapjául veendő tényezőkként a határozat megjelöli: a növendék korát, élet- és lélektani sajátosságait és erkölcsi tulajdonságait. A határozat az intézeteken belül is osztályozást kíván ugyanez elvek, valamint a növendék foglalkozása alapján és mint végcélként a családi nevelést tűzi ki, ezzel ami javító nevelőintézeteink alapjára áll, szemben pl. a belga rendszerrel. Igen fontos a congressus állásfoglalása a kisebb befogadási képességű és a vidéken elhelyezendő intézetek mellett, mert ezzel magáévá teszi a hazai társadalmi intézetek elvét szemben az államiakkal. A növendékek hosszabb ideig tartó nevelése mellett szól a hatá-

rozatnak az a része, mely az intézeteknél teljes szakszerű *kiképzést* követel. Javítóintézeteink rendszerében hiányzik a csekélyebb szellemi értékűek, epileptikusok elhelyezésére szolgáló különleges intézet, mint amelyet Belgium Lummemben már létesített és amelynek felállítása igen sürgős feladat.

A fiatakorúak külön bíróságaira irányuló kérdésre adott határozat csak nagy általánosságban mozog. Szükségesnek tartja, azonban a pártfogói intézményt és a pártfogók feladatát úgy mint nálunk tényleg érvényben is van – a környezet tanulmányozásában és a próbára bocsátottak felügyeletében látja; a pártfogók díjazásának lehetőségét kimondja. Igen nevezetes a congressus magyar részvevőinek kezdeményezésére elfogadott az a határozat, mely a fiatakorúak bíróságainak hatáskörét az erkölcsileg elhagyott, vagy az olyan gyermekekre is ki akarja terjeszteni, akiknek szülei velük szemben visszaéléseket követnek el (martyrgyermek), vagy akik valamely erkölcsi, vagy értelmi fogyatkozásban szenvednek.

A harmadik szakosztály határozata igen nagy horderejű és nagy perspektívát nyit meg a patronage ügy munkásai előtt. A koldulás és csavargás ügyének mostani állása, mely mind élénkebben foglalkoztatja úgy a tudományos világot, mint a közvéleményt, még ott is, ahol talán a legtökéletesebb megoldást nyert (Belgium), arra a meggyőződésre bírja a kérdéssel foglalkozókat, hogy a megtorló intézkedések nem megfelelőek, és hogy éppen ezért ide is be kellene vezetni a megelőzés törekvését. Ebből a célból a congressus az alcoholismus ellen folytatott harcot, a társadalomvédő egyesületek erősítését, az iparosképzés fokozását a csekélyebb szellemi képességűek részére különleges intézetek létesítését, az utcai és könnyebb foglalkozások fenntartását a rokkantak részére, a gyermekek koldulásának és a közjótékonyssággal való visszaélések szigorú megtorlását, az összes jótékony intézmények egységes szervezetbe állítását, a közjótékonyosság észszerű újjászervezését s végül és főképpen a munka útján való támogatást kívánja. Az idevágó határozatból kitűnik, hogy a congressus a csavargás egyik fő tényezőjének az alcoholismust tartja, továbbá egyik fontos indítékát a csavargás előmozdításában, a társadalmi jótékonyosság szervezetlenségében és mai észszerűtlen alakulatában is feltalálja, amely tevékenység most jótékonyág gyakorlása helyett a munkátlan életre szoktat és így a csavargók számát növeli.

A második kérdése ennek a szakosztálynak ugyancsak a csavargókkal és koldusokkal foglalkozik és keresi ezek között az osztályozás lehetőségét, továbbá a koldus és csavargó telepeknél megfigyelő osztályok létesítését kívánja és végül a társadalom tevékenységének mikéntjére keres megoldat. Mindezek a kérdések nálunk – a koldulás és csavargás ügyének

a felnőttekre vonatkozó teljes szervezetlenségénél fogva – gyakorlati értékkel nem bírnak, de a merxplasi nagy koldus- és csavargótelep tanulmányozása után ezeknek a kérdéseknek nagy fontosságát teljes mértékben el kell ismernem.

Erődi Tihamér.

Folyóirat a munkanélküliség tanulmányozására.

(Revue Internationale du Chômage. Publication de l'Association internationale pour la lutte contre le Chômage. Rédacteur en chef: MAX LAZARD. Première Année No. 1. Numéro spécialement consacré à l'Assurance contre le chômage. Paris 1911.)

A múlt év szeptember 18-21. között Parisban a munkanélküliség elleni küzdelem tárgyában megtartott nemzetközi conferentia elhatározta a munkanélküliség elleni küzdelem tanulmányozására és irányítására nemzetközi egyesületnek az alakítását. Az erre irányuló törekvés régebbi keletű. Már 1906-ban Milanóban ily egyesület létesítésére gondoltak többen, azonban a milánói conferentia eredmény nélkül zárult: a résztvevők inkább általános kérdésekről, mint a socialismusról, az anarchismusról, az antimilitarismusról folytattak szétfolyó vitát, ahelyett, hogy egységes, positiv alkotás irányába tereltek volna a tárgyalásokat. 1909. július havában azután Parisban a Nemzetközi Statisztikai Intézet tagjai közül többen és számos más szakember előzetes értekezletre gyűltek össze, amelynek az eredménye azután a most már alaposan előkészített és határozott irányba terelt 1910 évi párisi conferentia volt; ennek a határozatából kifolyólag állították azután fel a munkanélküliség elleni küzdelemmel foglalkozó, Gentben székelő nemzetközi egyesületet.

Ezzel a sociálpolitika terén egy új nemzetközi egyesület jött létre röviddel azután, hogy a nemzetközi socialis biztosítási egyesület megalakult. A működését a sociálpolitika egész terére kiterjesztő törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete mellett ily módon rövidesen két, a társadalmi politika egészen speciális területeit szolgáló nemzetközi egyesület létesült.

Kétségkívül az idők jelét kell ebben látnunk, mely az az egyes nemzetek között egyre számosabban szövődő kapcsolatok eredményeképp számos intézményben bizonyos egy-

ségességet követel és ebből a szempontból teljesen érhetőnek és jogosultnak kell tartanunk azt, hogy egyre több szerv alakult a különböző társadalmi kérdések nemzetközi vonatkozásainak a tanulmányozására. Annál is inkább örvendetesnek kell ezt a jelenséget tartanunk, mert a socialpolitika terén eddig alakult nemzetközi egyesületek nemzeti osztályaik alapján a kiküszöbölhetetlen nemzeti követelményekkel is teljes mértékben számolnak és azoknak kellőképp tért engednek. Más kérdés azonban az, vajjon a socialpolitika terén ujabban felburjánzó nemzetközi egyesületek nem vezetnek-e az erők és a tanulmányozandó kérdések túlságos szétforgácsolására. Bár igaz, - hogy a socialpolitika számos kérdése a hozzája fűződő erősen gyakorlati szempontoknál fogva tényleg specialistákat kíván, mégis a kérdések fölvetésében és az azok keresztülvitelére irányuló törekvésekben bizonyos egységes eljárásra van szükség, amelyet egy központi speciális osztályokra oszló egyesület talán jobban tudna érvényesíteni, mint több különálló intézmény. A rendelkezésre álló erők is alighanem jobban kihasználhatók egy szervezet keretében, mint ahogy azok - mert hiszen nagyjában az ily egyesületekben ugyanazok az egyének szoktak munkálkodni - több egyesületben működnek, amidőn maga az egyes egyesületeknek az igazgatása és működésben tartása külön-külön munkát igényel. Bármint álljon is azonban ez a kérdés, bizonyos előnyök mutatkoznak a dolgok mai alakulása mellett is, amidőn több ilyen egyesület jött létre egymás mellett. Ilyen előny mindenekelőtt az, hogy a socialpolitika egyes területei igen alapos és a részletekbe menő kiművelésben részesülnek.

Hogy miképp vonja egyik lépés ezen a téren maga után a másikat, mutatja az a folyóirat, melynek első száma előttünk fekszik. A munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi egyesülete ugyanis nem állhatott meg ott, hogy megalakult, nemzeti osztályokat szervezett és időnkint konferenciákat tart, mert hiszen a központ és a nemzeti osztályok adatokat gyűjtenek, eszméket vetnek föl és dolgoznak ki, amelyek közzétételére módot kellett keresni. Különösen szükség van erre a nemzetközi egyesületnél, amelynek tagjai nehezebben érintkeznek egymással, mint a nemzeti egyesületekéi. Ez bírta rá a munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi egyesületét is folyóiratának megindítására.

A folyóirat tárgykörét LAZARD főszerkesztő a következőképp állapítja meg. Foglalkozni fog a szemle mindenekelőtt a termelés szervezésével általánosságban és részleteiben, hogy ily módon felfedje a munkanélküliség mélyenfekvő okait; ki fog terjeszkedni a kérdés demographiai vonatkozásaira (túlnépesedés, kivándorlás stb.); különös behatóan fog foglalkozni

a munkanélküliség statisztikájával, amely már a párisi konferencián is tárgyalás alatt állott és igyekezni fog a munkapiac alakulását szemmel tartani. A munkanélküliségnek idő- és tér szerinti eloszlása csak úgy foglalkoztatni fogják, mint a munkanélküliség egyes okainak az adott körülmények között való felkutatása. Természetesen számot fog adni a folyóirat a munkanélküliségre vonatkozó törvényhozás menetéről, valamint az annak megelőzésére, illetőleg enyhítésére irányuló intézmények fejlődéséről is; különös figyelemmel lesz e tekintetben a munkaközvetítés és a munkanélküliség elleni biztosítás kérdéseinek a fejleményeire.

Ami a tárgyalás módját illeti, e tekintetben a szerkesztői bevezetés álláspontját úgy körvonalozza, hogy mindenesetre a gyakorlati szempontoknak kell itten előtérben állaniok. Mindamellettt már a feladatnak a fentiekben való kitézéséből is következik, hogy általánosabb elméleti szempontok sem lesznek mellőzhetőek, mert a munkanélküliség mélyebben fekvő okainak a felkutatása csakis szélesebb körű és a közgazdaság elméletébe is mélyebben beható tanulmányok útján lesz lehetséges. A folyóirat közölni fogja azt az anyagot, amelyet a központ és a nemzeti osztályok gyűjtenek és az előszó jóleső őszinteséggel jelzi, hogy bár természetesen teljesen pártatlan szemmel fogja ezt az anyagot nézni, mégis nem fog tartózkodni az egyes rendelkezések és intézmények felett ítéletet is mondani.

Az előttünk fekvő első füzet egészen egy kérdésnek, a munkanélküliség elleni biztosítás kérdésének van szentelve. Ismerteti annak az állapotát Németországban, Ausztriában, Magyarországon, Belgiumban, Dániában, Franciaországban, Angliában, Olaszországban, Norvégiában, Németalföldön és a Svájcban. A legjegyzi azonban a bevezetés, hogy a jövőben éppenséggel nem fog szabályul szolgálni az, hogy egy-egy füzet egységesen egy kérdésnek lesz szentelve. Csak hogyha mint a jelen esetben, ez önként adódik, less a füzetek tartalma ilyen egységes, máskülönben azok nagyobb változatoságot fognak mutatni.

A munkanélküliség elleni biztosításra vonatkozó ismertetéseken kívül a füzet a párisi nemzetközi konferenciának a leírását és az egyesületi életre vonatkozó közleményeket is tartalmaz. Ezen közleményekből kitűnik, hogy Magyarország ebben a nemzetközi egyesületben is élénk részt vesz. A tagszámot illetőleg 25 állam között hetedik helyen áll és megelőzi ily módon Németalföldet, Ausztriát, Svédországot, az észak-amerikai Egyesült-Államokat és számos más államot. A nemzeti osztályok tevékenységéről szóló jelentés külön kiemeli a magyar osztály élénk tevékenységét és a nemzeti osztályok

jelentései között ott találjuk második helyen a magyar osztályét is, melynek tevékeny titkára FERENCZI IMRE.

A jelen számmal meginduló folyóirat, mint a socialpolitika egyik specialis ágának a szaklapja, kétségkívül megérdemli figyelmünket, amint azt már az első számból is megállapíthatjuk.

H. F.

Lakásügy.

(*Ferenczi Imre: Községi lakáspolitikai és lakásügyi intézmények. Kilián Frigyes utóda Budapest, 1910. Ara 15 K.*)

Igen fontos és a városi lakosságot napjainkban erCsen foglalkoztató kérdést tárgyal FERENCZI IMRÉNEK az előttünk fekvő vaskos kötete, mely számára ezenkívül az írónak eddigi irodalmi munkásságából ismert jártassága a socialpolitika terén már magában is érdeklődést keltett.

FERENCZI munkájában eleven előadással, de sok helyt talán kissé rikító színekkel festve tárja fel előttünk a budapesti lakásviszonyok nyomorúságát s okadatolja a fővárosi lakáspolitikai gyökeres reformjának szükségességét. Rámutat arra, hogy székesfővárosunk lakosságának egészségügyi viszonyaira, munkaképességére és erkölcsiségére mily hátrányosan hatnak a mai lakásviszonyok. Áttér ezután a külföldi tapasztalatok kimerítő felhasználása alapján a községi lakáspolitikai közvetett és közvetlen eszközeire s azok alkalmazásának feltételeit sorra világítja, miközben a munkán igen jótékonyan érezhető az, hogy szerzője nemcsak másodkézből, olvasmányából ismeri a külföldi lakásügyi intézményeit, hanem azok jórészét maga is megsejmelte. így azután nagy közvetlenséggel tudja kijelölni azokat a szempontokat, amelyeket külföldi városok a városfejlesztés és egészséges lakásviszonyok megteremtése érdekében kislakások és népszállók építésénél, a telek, közlekedési és adópolitika berendezésénél s egyéb a magánvállalati lakás-termelést előmozdító intézmények (építési hitel, adókedvezmények, lakásbérveszteség biztosítása stb.) szervezésénél követnek.

Különös gondot fordít a szerző munkájában azon követelmények tárgyalására, melyeket a jó lakáspolitikai megvalósítására rendelt szerveknek és intézményeknek ki kell elégíteniök.

Teljes sikert a társadalmi tevékenység jelentőségének méltánylása mellett is elsősorban a községi lakásügyi közigazgatástól remél, a melynek hatáskörébe foglalja a községi lakásügy általános intézésén kívül a lakásközvetítés, lakásstatisztika, lakásügyi tanácsadás és felügyelet feladatait is.

Befejezésül külön fejezetet szentel a felállítandó lakásügyi hivatal körvonalainak megrajzolására, sőt függelékül három szabályrendelettervezetet is csatol, melyek közül az első a székesfőváros lakásügyi hivatalának a szervezéséről, a második ennek lakásközvetítő működéséről, a harmadik pedig ugyanannak lakáskezelő működéséről szól.

Mint a fennebbi vázlat során futólagosan ráutaltunk a szerző a lakáspolitikai fontosabb teendőit a községi hatóság közvetlen hatáskörébe utalja. Végeredményben a főváros építés, telek, közlekedési és adópolitikájának helyes vezetésétől s nem kis részben a lakásügyi közigazgatás s a tömeges kislakásépítés sikereitől várja a főváros lakásviszonyainak elkerülhetetlenül szükséges javítását. Ez elvi álláspontját azonban helyes gyakorlati érzékkel mérsékli a konkrét viszonyok megítélésében. Jól látja, hogy a köztevékenység még a kislakás-termelés köréből sem szoríthatja vissza a magánvállalkozást; sőt azt reméli, hogy a községi »action direct« megfelelő pénzügyi elvek betartása esetén, ami minden egészséges socialpolitikai intézmény létfeltétele, az üzletszerű kezdeményezést is bátorítani fogja.

S valóban azt hisszük, hogy a városi lakosság lakás-szükségletének ellátásában sem a hatósági, sem a tisztán társadalmi beavatkozás vezetőszeret nem vihet. Ugyanis a lakás-termelésnek állandóan egybehangzó ütemben kell igazodnia az egész gazdasági élet hullámmásához, amelyet csak a magánvállalati érdek tud nyomon követni. A községi hatóság pedig a lakáspiacz kínálatának közvetlen növelésére csak rendkívüli szükségben és csak akkor határozhatja el magát ok-szerűen, ha a vállalkozási kedv megcsappanása, vagy a túlhajtott üzérkedés folytán monopolistikus irányzatok kezdenek tért hódítani. S ez esetben is a hatósági építkezések kivételében a szokásos pénzügyi elveknek kell érvényesülniök, hogy az adózók összeségére teheröbbllet ne háruljon s főleg, hogy a hatósági beavatkozás a reális vállalkozók szemében kellő pénzügyi beigazolást nyerjen. Rendkívüli kényszerítő körülmények hiányában a céltudatos községi lakáspolitikai megelégszik azoknak a feltételeknek állandó és szünetnélküli biztosításával, sőt ha kell kieroszakolásával, amelyek a magánvállalkozás számára a jó és olcsó építkezés lehetőségét az üzletszerű elvek megóvása mellett fentartják.

A községi tevékenység szerepének kijelölése keretében még nagy jelentőségűek azok a kérdések, nehézségek, melyek a hatósági lakáskezelés körében felvethetők.

A szerző a pénzügyi elvek szempontjából helyesen külön választja a bérlakásokat az u. n. szükséglakásoktól.

Ehelyütt a szerző alapos érvelései ellenére is csak annak az észrevételünknek adunk kifejezést, hogy a főváros hivatali vezetőségét és a kislakások kezelésére rendelt szerv türelmét és gyakorlati képességét előreláthatólag erős próbára fogják tenni azok a nehézségek, amelyekkel az eddig tömeglakásokba zsúfolt alsóbb néposztályokból kikerülő lakók fegyelmezése fog járni.

FERENCZI munkáját a székesfőváros polgármesterének megbízásából és azzal a célzattal dolgozta ki, hogy konkrét javaslatokat tegyen a budapesti lakásügy rendezésére; munkája azonban úgy a feldolgozott anyag érdekes voltánál, mint pedig a feldolgozás módjánál fogva méltán igényt tarthat a hivatalos körökön kívül is mindenkinek a figyelmére, aki a lakásügy iránt érdeklődik.

Illés Imre.

Egy modern munkás-város.

Az igazságnak leghívebben igyekszem megfelelni akkor, midőn *munkás-varosnak* nevezem azt a nagyszabású és céljaiban, beosztásában még a művelt külföldön is versenytárs nélkül álló telepet, melyet a modern porosz genialitás a szép Köln mellett legutóbb létesített. Valóban csak a legegészségebb üzleti szellem lehet képes hasonló intézmény létesítésére, mely az élet nehéz harcában küzdő gyári munkások munkakedvét és munkabírását hathatós eszközökkel igyekszik egyszersmindenkorra biztosítani.

Az ezúttal szóbanforgó ipar-város Leverkusin, az óriási tőkével dolgozó »Farbenfabriken Companie« életrevaló alkotása. Azért munkás-város, mert lakosságát kizárólag a most nevezett colossális-iparvállalat munkásai s ezek hozzátartozói teszik ki; házaik teljesen a gyári munkások családjai lakják s a város minden legkisebb intézménye ezek igényeit és élet-szükségleteit törekszik kielégíteni. – A »város« arányairól körülbelül tájékozódást szerezhetünk, ha feljegyezzük az angol C. R. HENNINGS most közzétett statisztikai feljegyzései nyomán, hogy a kérdéses munkaadó Farbenfabrik Companie, mely a legkülönbélebb és legdrágább festékek, fényképészeti anyagok és vegyszeti készítmények gyártásával foglalkozik, – ez idő-

szerint nem kevesebb, mint hatezer munkásnak és munkásnőnek ad mindennapi kenyeret s a modern kívánalmaknak mindenekben megfelelő, tágas munkás-lakások száma a nyolcz százat felülhaladja.

Az ipar-város minden egyes háza tulajdonképpen négy lakásból áll, úgy hogy azok jelenleg több mint háromezer családnak nyújthatnak külön-külön lakóhelyet. A modern kertvárosok követésre méltó eszméje is minden ízében sikeresen valósul meg itt, mert minden házat czélszerűen fejlesztett kert vesz körül. Az úgynevezett »házbér«, – a kényelmes és mindenekfelett praktikus berendezést véve figyelembe, – aránylag szerfelett alacsony: szobánként mintegy 66 korona az egész esztendőre. Az állandó felügyeletet a házak felett a tisztviselőkből és munkásokból álló közös bizottság gyakorolja.

De a nőtlen munkásokról is pompásan gondoskodik ez a humánus ipar-város. Van két hatalmas internátusa, minde-
nik körülbelül négyszáz, legénysorban lévő gyári munkás számára berendezve. Az itt kapható olcsó és egészséges szállások naponkénti bére nevetségesen csekély: huszonöt -és negyven fillér közt váltakozik, míg reggelivel, ebéddel és vacsorával együtt nem megy többre napi egy koronánál. Az teszi éppen ezeket különös mértékben ajánlatosakká, hogy bennök a tisztaságra s a mai higiénia minden legapróbb követelményeire is lelkiismeretes gondot fordítanak.

Ez a mintaszerű ipar-város ott a Rajna mentén, melynek méltó versenytársa ez időtájt még nincsen a continensen, életrevaló reform-intézményeivel szinte játszva oldja meg a legégetőbb szociális problémákat, melyekkel szemben más államok óriási gyártelepei még alig jutottak többre a – fejlődésnél. Leverkusenban például valamennyi gyári munkás és egész családja teljesen díjtalan orvosi gyógykezelésben részesül. Az úgynevezett »Maternity Home«-ban, – mondjuk talán »szülészeti otthon«-nak, – az anyák ingyenes ápolást és ellátást kapnak. A Rajnán kényelmes uszodák épültek külön a férfimunkások s külön a nők és gyermekek számára.

Szinte bámulatos az a figyelmes és körültekintő gondosság, melylyel a mintaszerűen praktikus érzékű gyárvállalat igazgatósága, az ipar-város tulajdonképpeni életadója és fenntartója, alkalmazottainak munkaerejét és munkakedvét nemcsak állandóan biztosítani, hanem lehetőleg növelni is igyekszik. Humánus intézményekkel módot ad nekik, hogy a mindennapi kenyérért való nehéz küzdelmükben a felfrissítő szórakozásnak se érezzék hiányát. Van a városnak egy úgynevezett »üdülőháza«, – az angol dr. Hennings ezt »house of recreation«-nak nevezi, – melynek egy 1.200 személy befogadására alkalmas »banqueting hall«-ja, továbbá ügyesen berendezett társalgó-szobái, táncstermei, olvasóterme és bil-

liard-szobái vannak. Könyvtára 12.000 kötetből áll, melyet – mint olvasom, – egyharmadrészben a munkások, kétharmadrészben pedig a tisztviselők használnak. Hennings feljegyzése szerint a könyvtárnak legkapósabb és legolvasottabb könyvei azok, melyek természettudományi kérdéseket ismertetnek, valamint az útleírások. A legutóbbi évek alatt több mint nyolcvanezer könyv volt forgalomban, úgy hogy évenként minden emberre átlag negyvenkét könyv jutott.

Ebben a mintaszerű ipar-városban a nők egyenjogúsításának kérdése, – mely nem kevésbé fontos socialis kérdés manapság, – legsikeresebben meg van oldva. A nők minden tekintetben a férfiakkal egyenlő részesei a gyárvállalat által nyújtott mindennemű előnyöknek. Úgy tudom, tevékeny részük van az ipar-város közigazgatási vezetésében is. Főképpen azonban a betegápolás, a nyomorba kerültek segélyezése stb. foglalkoztatja őket és élénk tevékenységet tanúsítanak a humanismus terén. Van egy virágzó és tekintélyes tőkével rendelkező jótékony nőegyletük, mely a betegek és szűkölködők, özvegyek és árvák sorsát veszi gondjaiba.

A városka nyugdíj-szervezete reális alapokon áll és meglehetősen előnyös. A munkások huszonöt évi szolgálat után 1272 korona, ötven évi szolgálat után pedig 4800 korona nyugdíjat kapnak. E mellett van egy nyugdíj-alapjuk olyan munkások részére, kik időközben önhibájukon kívül keresetképtelenné lettek. Csak alaptőkéje nem kevesebb, mint 2,400.000 korona.

Általában ennek az egész ipar-városnak valamennyi intézménye kétségbevonhatlan bizonyítéka a modern német iparpolitika szerencsés és egészséges fejlődésének. Olyan bizonyítéka, mely előtt a continens minden más állama kénytelen félre tenni minden chauvinismust, s elismerni azt, hogy az ipar igazi virágzását csak a legkörültekintőbb és minden áldozatra kész socialis berendezkedés biztosíthatja. Sajátos helyzetünkél fogva, sajnos, mi hasonló nagyarányú reformokról még a jövőben is aligha beszélhetünk.

Zsoldos Benő.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület. Széchenyi Cyklus.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület hivatásának vélt eleget tenni, midőn a Legnagyobb. Magyarok eszméit a magyar társadalom művelt köreiben szóval és Írásban terjeszteni s azok reformáló és nemesítő hatását előmozdítani szintén igyekszik. E végből több évadra terjedő Széchenyi-cyklust rendez, melyben közéletünk és tudományos irodalmunk legkiválóbbjai vesznek részt. A cyklusnak hat első előadását, mindig matinéek keretében, az 1911-12. évi télen november-februárius havában a Nemzeti Múzeum dísztermében a következő sorrendben fogjuk megtartani:

1. *A Széchenyi-cultus jelentősége.* Előadja GAAL JENŐ főrendiházi tag, egyesületi igazgató, 1911. évi november 12-én, d. e. 11 órákor.

2. *A magyar jelleg és fejlesztésének fontossága Széchenyi szerint.* Előadja BEÖTHY ZSOLT, főrendiházi tag, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke, 1911. évi december 3-án, d. e. 11 órákor.

3. *Gróf Széchenyi István valláserkölcsei nézetei.* Előadja PROHÁSZKA OITOKAR, székesfehérvári püspök, 1911. évi december 17-én d. e. 11 órákor.

4. *Széchenyi világnézete és életbölcselete.* Előadja ALEXANDER BERNÁT, egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1912. évi januárius 28-án, d. e. 11 órákor.

5. *A nők feladata a magyar nemzeti probléma megoldása körül.* Előadja gróf VAY GÁBORNÉ, ZICHY MÁRIA grófnő, 1912. évi februárius 11-én, d. e. 11 órákor.

6. *Gróf Széchenyi István politikája.* Előadja gróf ANDRÁSSY GYULA, 1911. évi februárius 18-án, d. e. 11 órákor.

Az egész 1911-12. évi előadási sorozatra öt koronával fogad el előjegyzéseket a Magyar Társadalomtudományi Egyesület irodája (IV., Mária Valéria-u. 12. II. em.) Az egyes előadások belépti díja egy korona. Egyesületi tagok mind a két díjnak felét fizetik.

Az egyesület reméli, hogy tagjai és az egyesületen kívül állók egyaránt fel fogják használni az alkalmat a Legnagyobb Magyar eszmevilágának az átértésére és saját tevékenységüknek a Legnagyobb Magyar szellemében való irányítására is iránytűt fognak ez előadásokból meríteni.